لاپەڕەیەک لە مێژوویەکی ونبوو،
ئەستێرەیەکی گەشی ئاسمانی
گەلێکی نووستوو!

سیروان کاوسی

رێکەوتی:

17/2/2014

یەکێ لەو کارەساتە مرۆڤی و نەتەوەییانەی لەلایەن داگیرکەرانی کوردستانەوە بەرەوڕووی کورد و خاکەکەی و ناسنامەی نەتەوەیی و هەبوونی کراوە، پاکتاوی فەرهەنگی و تواندنەوەی رەگەزیی کورد بووە لەنێو رەگەزی خۆیاندا. خۆیان کردووە بەخاوەنی خاکی هەزارانساڵەی کورد و لە گەڵ تێپەڕبوونی زەمەنێک کۆیلەتی و بندەستیی، کورد مێژووی راستینەی خۆی لەبیر چووەتەوە و، زمان و کولتوورەکەی لێ بووە بەنزار و پاشکۆی کولتووری داگیرکەرانی کوردستان. گەر ئەمڕۆکە تۆ بچیتە هەر شارێکی لۆڕستانی گەورە تا دەگاتە بوویەرئەحمەد و کێوکیلۆیە، لە خەڵکی ئاسایی و قەلەمبەدەست و رۆشنبیرەکەی بپرسی رەگەزی ئێوە چییە؟ نایزانن! زۆربەیان دەڵێن: لۆڕین و خەڵکی ئێرانین ، هێندێکیان خۆیان بە گەلێکی سەربەخۆ ناودەبەن، کە خاوەنی زمان و مێژووی خۆیەتی، تاکوتەراش دەڵێن کورد و لۆڕ یەک رەگەزن و، جیانین، جا ئەمە لەبەر دڵی تۆی کورد، یان وەک لێکۆڵەرێک وەرامتەدەداتەوە، ئەوەیان دیار نییە.

بەشێک لە نووسەرانی بەشەکانی رۆژهەڵات و باشووری کوردستان بێلێکۆڵینەوە و خۆماندووکردن بەمێژووی ئەو بەشانەی خوارووی کوردستان، لۆڕستانی گەورە و کوردستان بە دوو بەشی جیا لەیەک نێودەبەن. نەخشەی کوردستان لە چەند جۆر و قەبارەی جیاجیادا بڵاودەکەنەوە، لەیەکیان نەخشەی کوردستان تاکوو کرماشانە، لەوی دیکە تا سنووری ئیلامە. لە باکووری کوردستانیش هەر بەم شێوەیە. حیزبەسیاسییەکانیشمان کە زیاتر لە پەنجا ساڵێکە بە ناوی کوردایەتییەوە نوقمی پاوانخوازی و گەمەی حیزبایەتین، گوێیاننەداوەتە ئەوەی کامە بەش کراوە بە فارس و، کام بەشی دی لەنێو ترک و عەرەبدا تواوەتەوە و، چی بکەن و چ پلانێکی فەرهەنگی و نەتەوەیی دابرێژن بۆ زیندووکردنەوەی هەستی نەتەوەیی لەو بەشانە بە تایبەتی و لە کوردستان بەگشتی.. لەبەر ئەوە سیاسەتی رەگەزپەرستانەی داگیرکەران و، بەحیزبیکردنی کێشەی کورد لەلایەن سەرۆکایەتی و رۆشنبیرانی حیزبیی لە پێناو ئامانج و بەرژەوەندیی کەسی و حیزبیی، پێکەوە دینەمۆیەکی بەهێز بوون بۆ هێشتنەوەی نەتەوەی کورد لە سەرلێشێواوی و ناهۆشیاریی سیاسی و نەتەوەیی.

دوای خوێندنەوەی ئەم کورتە پێشەکییە، با پێکەوە چاوێک بە لاپەڕەیەکی مێژووی لۆرستان و ژیانی رۆڵەی بلیمەت و مەزنی ئەم دەڤەرە خاتوون بیبی مریەمی بەختیاریی بخشێنین!

مێژووناسی گەورەی کورد شەرەفخانی بدلیسی لە پەرتۆکە مێژووییەکەی "شەرەفنامە" دا دەڵێ: "چوارسەد بنەماڵەی چەن هۆزیکی کورد بەسەرۆکایەتیی حەسەن فەسڵەویی لەسەدەی شەشی کۆچی - مانگی (هەشت سەدەیەک بەر لە ئەمڕۆ) لە ناوچەکانی شامات و "کێوی سماق" لە رۆژاوای کوردستان و سووریای ئێستاوە بەرەو زنجیرەچیاکانی خوارووی زاگرۆس کۆچیانکرد. لە نێویاندا هۆزێکی بچووک بە نێوی بەختیاری لەگەڵیان کەوت". ئەم کۆچکردنە کە تاکوو ئەورۆ هۆیەکەی نەزانراوە، بەناوی کۆچی هەزار سوارەی جەنگی نێویرۆیەوە. دوای گەیشتنیان بەم هەرێمەی ئێستێ کە پێیدەگوترێ لۆڕستان، سەرۆکی هۆز (حەسەن فەسلەویی) بەخێرایی هۆزەخۆجێیەکانی نێوچەکەی خستە ژێر رکێفی خۆیەوە و، حکوومەتێکی سەربەخۆی پێکهێنا کە لە مێژوودا بەناوی حکوومەتی "ئەتابەکانی فەسڵەویی" (ئەتابەکانی لۆڕ) ناسراوە. پاش بەدەستەوەگرتنی دەسەڵاتی نێوچەکە لەلایەن حەسەن فەسڵەوی و هێزەکەیەوە، هۆزەکانی دیکەی رۆژاوای کوردستان لە ڕێگەی تەتەرەوە ئاگادارکران، ئەوانیش لە رۆژاوای کوردستانەوە بەرەو لۆڕستان کۆچیانکرد و، بە هەموو لۆڕستان و ئیلام و بوویەر ئەحمەد و کێوکیلۆیەدا بڵاوبوونەوە. چەند سەدەیەک دواتر، هۆزی بەختیاریی کە لقێکە لە هۆزی گەورەی لۆڕ، بوون بە دوو بەشەوە، بەشی "چوارلنگ" و بەشەکەی دیکەش بە "حەفت لنگ" ناسران".

جا ئەم مێژووە، ئیمڕۆکە نەک هەر کوردی بەختیاری و لۆڕستان و لەکستان نایزانن، بەڵکوو لەو باوەڕەدام بەدەگمەن کورد هەن لە هەموو بەشەکانی کوردستان، ئاگاداری ئەم مێژووە ونبووەی خۆی بێت.

لە مێژووی هەزارانسالەی تەژی لە کارەساتی کورددا کەم نین ئەو ژنانەی لەسایی زانای و لێوەشاوەی و کەسایەتیی بەرزیانەوە سنوورەکانی داوونەرێتی داسەپاوی کۆمەڵایەتییان تێکشکاندووە و، نەک هەر بوونەتە جێی سەرنج و رێزی رەگەزی نێرینەی لووتبەرزی کوردەواریی، بەڵکوو پێشەنگی و سەرۆکایەتیی هۆز و هەرێمی خۆیانکردووە، یان لە گۆڕەپانەکانی جەنگدا نێوبانگی ئازایەتییان سنوورەکانی کوردستانی تێپەڕاندووە. یەکێ لەم ئەستێرە گەش و بلیمەتانەی کوردەواری، ناوی بیبی مریەمی بەختیارییە و لە

سەردەمی خۆیدا نێوبانگی ئازایەتییەکەی سنوورەکانی کوردستان و ئێران و وڵاتانی ئۆرووپای تێپەڕکرد، هاوکات، بوو بە جێی باس و ڕێز و ستایش و رقونەفرەتی زلهێزەکانی سەردەمی خۆی.

بیبی مریەم ساڵی 1253ی هەتاوی (1876ی ز) کە دەکاتە 140ساڵێک بەر لە ئەمڕۆ، لە نێو هۆزی بەختیاریی لە دایکبوو، باوکی حسێنقولیخان سەرۆکهۆزی گەورەی بەختیاریی، لە تەمەنی 24 ساڵییەوە بوو بە حوکمرانی بەختیاریی. حسێنقولیخان چەن شەروشۆڕێکی گەورە و خوێناویی لە گەڵ هۆزەکانی دەوروبەری هەڵگیرساند و، توانی هەموویان تێکبشکێنێ و، هۆزەکانی چوارلنگ و چوارمەحەل و بایادی بخاتە ژێرڕکێفی خۆیەوە. لە سەرەتاوە بۆ بەهێزترکردنی دەسەڵاتی لە هەرێمەکانی خوارووی کوردستان، یارمەتیی سەربازیی لە حکوومەتی قاجاڕەکان لەئێران وەرگرت و، لەلایەن ناسرەدینشای قاجاڕەوە نازناوی "ئیلخان" و "نازم بەختیاری" (چاودێری بەختیاریی) پێبەخشرا، بەڵام دوای پانزەساڵێک بوو بە خاوەنی پووڵ و سامان و هێزێکی گەورەی چەکدار و، سەرۆکایەتیی نێوچەکەی گرتەدەست، حکوومەتێکی سەربەخۆی پێکهێنا. لە ڕێگەی کەنداوەوە (بەزاراوەی کوردی ناوچەکە کەنداڵیی)، پێوەندیی گرت بە ئەفسەرانی سوپای وڵاتانی کۆلۆنیالیستی بریتانیا و پۆرتۆگال و بێ ئاگاداریی حکوومەتی تاران، سەدان پارچە چەکی کڕی لێیان. خۆ بەهێز کردنی حسێنقولیخان، گومانی خستە دڵی ناسرەدینشای قاجاڕەوە و، کوڕەکەی خۆی "زیلەلسوڵتان" کە حاکمی شاری ئەسفەهان بوو، راسپارد، بەناوی سەردانەوە چاوێک بە بارودۆخی بەختیاری و دەسەڵاتی حسێنقولیخاندا بخشێنێ. کوڕەکەی ناسرەدینشا دوای سەردانەکەی، نامەیەکی نارد بۆ باوکی و تێیدا نووسی: "تەواوی ئەو راپۆرتانەی پێشوو لەلایەن "فەرهاد میرزا" حاکمی "فارس" (پارێزگەی شیراز) لە بارەی هێز و دەسەڵاتی حسێنقولیخانەوە نووسراون، نەک هەر راستن، بەڵکو بە کەمیشەوە نووسراون، حسێنقولیخان دەسەڵاتێکی سەربەخۆی پێکهێناوە و، بۆ دواڕۆژی دەسەڵاتەکەشی ئامانجی گەورەتری هەیە".

ناسرەدینشا دوای خوێندنەوەی راپۆرتی کوڕەکەی، بیری لە کوشتنی حسێنقولیخان کردەوە و، "زیلەلسوڵتان" ی کوڕی راسپارد بە هەر شێوازیک بووە کێشەی لۆڕستان و حسێنقولیخان بنبڕکا. کوڕەکەی ناسرەدینشا، بۆ سەردانێکی فەرمیی حسێنقولیخانی بانگهێشتی ئەسفەهان کرد، ئەمیش بانگیشتەی قەبوڵکرد و لەگەڵ دووان لە کوڕەکانی چوو بوو ئەسفەهان. لەلایەن کوڕی شا و دەستەودایرەی حکوومەت و سوپاوە پێشوازیی گەرمی لێکرا، ئەوجا بردیان بۆ بینینی مەشقی سوپا. کاتێک حسێنقولیخان چاوی بە مەشقی سوپای ئێران کەوت، بە گاڵتەو تەشەرەوە بە شازادە زیلەلسوڵتانی گوت: "سەد سواری بەختیاریی بەرامبەرە لەگەڵ هەزار شەرکەری سوپای ئێوە!". زیلەلسوڵتان هیچ ناڵێ، بەناوی سەردانی فەرمانگە و لقەکانی سوپاوە، هەردوو کوڕەکەی (ئەسفەندیارخان) و (عەلیقولیخان) لە باوکیان جیا دەکەنەوە و، دەیانبەن بۆ نێو هۆدەیەکی گەورەی سەربازیی. لەوێ چەکیان دەکەن، کۆت و زنجیریان دەکەن و دەیانخەنە زیندانەوە. ئەفسەرەکان زیلەلسوڵتان ئاگادار دەکەن، کوڕانی خان بێ کێشە و تەقە و رەقە دەسبەسەر

کران. ئەمیش بە کەیخۆشی و رووخۆشییەوە روودەکاتە حسێنقولیخان و دەڵێ: "فەرموو با بچینە نێو کۆشک قاوەیەک بخۆینەوە! قاوەیان بۆ دێنن، بەڵام ژەهرێکی کوشندە کراوەتە نێو قاوەی خانی بەختیاریی، چەن چرکەیەک دوای خواردنەوەی قاوەکەی، ئیش و ئازاری زۆر گرمۆڵەی دەکا و برستی لێدەبڕێ و، توانای بەرگریکردنی نامێنێ. سەربازەکان بەکوتوزنجیر دەیبەستنەوە و دەیخەنە نێو زیندانەوە، پاش دوو رۆژ بە دەم ئێش و ئازارەوە گیان لەدەستدەدات.

حسێنقولیخان لە ماوەی ژیانیدا دە ژنی هێنابوو. لەم دە ژنە، هەژدە منداڵی بوو، دووانزەیان کچ و شەشی دیکەش کوڕ. یەکێ لە کچەکان نێوینرا "مریەم" (بیبی مریەم). بیبی مریەم لە کاتی کوژرانی باوکیدا تەمەنی نۆسال بوو. هەر لەو تەمەنەدا سەرنجی بنەماڵە و خزمان و هۆزەکەی بۆلای خۆی راکێشابوو، هەموو پەسنی سوارچاکی و تیرهاویشتنی خێرا و بەدەستوبردی بیبی یاندەکرد، بەڵام لە کۆمەڵگەی دواکەوتووی ئەوسا، بەبیری کەسدا نەدەهات ئەم کیژۆڵەیە، رۆژێ دەبێت بە سەرلەشکری کوردانی نێوچەکە. رەنگە بۆخۆشی ئەوەی بە خەیاڵدا نەهاتبێ، بەڵام لێهاتوویی خۆی و، پلەی کۆمەڵایەتی و رەوتی رووداوەکانی سەردەم، ئەو کەسایەتییە گەورەیان لێخولقاند کە بۆ هەتاهەتایە کورد شانازیی پێوەبکات.

بیبی لە تەمەنی 15ساڵیدا بەپێچەوانەی ویست و ئارەزووی خۆی، لە جێنشینی باوکی بە ناوی "ئیبراهیم خانی زەرغامولسەلتەنەی بەختیاریی"مارەکرا. لەلایەک بە هۆی ناوبانگی بنەماڵە، لەلایەکی دیکەوە چۆنکە هاوسەری حوکمڕانی لۆڕستان بوو، بۆ هەر شوێنێک بچووبایە، هێزیکی چەکداری ئازا و تەیاری لەگەڵ دەچوو. ئەم هێزە بەماوەیەکی کەم کەوتە ژێر فەرمانی راستەوخۆی بیبی یەوە و، لەو شەڕ و پێکدادانانەی دوای کوژرانی باوکی و براکانی لە نێوان سوپای ئێران و هێزەکانی بەختیاریدا روویاندەدا، بەرە بەرە لەنێو جەماوەری لۆڕستاندا وەک فەرماندەیەکی ئازا و لێهاتوو نێوبانگی دەرکرد. دەوڵەتەکانی ئینگلیز و رووسیاش کە لەو سەردەمەدا بە رێککەوتنێکی نهێنیی، ئێرانیان لە نێوان خۆیاندا دابەشکردبوو، راستەوخۆ پشتگیرییان لە حکوومەتی قاجار و سوپای ئێران دەکرد. هێزەکانی لۆڕستان شەڕی دوو کۆلۆنیالیستی گەورەی سەردەم و، حکوومەتی قاجاڕیان دەکرد، لە گەڵ ئەوەشدا لەسایی رژدی و شاخاویبوونی نێوچەکە و ئازایەتیی رۆڵەکانی لۆڕستان، بەخوێنی خۆیان پارێزگارییان لەو هەرێمە ئازاد و سەربەستەی کوردستان دەکرد.

ساڵی 1288ی هەتاوی (1910ی ز)، بیبی مریەم وەک فەرماندەی بەشێک لە هیزەکانی بەختیاری، لەگرتنی شاری گەورەی ئەسفەهاندا رۆڵێکی گەورەی گێڕا. ئەم رووداوە هاوکاتبوو لەگەڵ پەرەسەندنی شۆرشی نوێخوازیی گەلانی ئێران لە دژی حکوومەتی قاجاڕەکان. بیبی مریەم هانی براگەورەکەی دا بۆ داگیرکردنی تاران بکەویتەڕێ. نەخشەی گرتنی تاران کێشرا، بیبی مریەم بە نهێنیی لەگەڵ دەستەیەک لە ئازاترین هێزەکەی ژێر فەرمانی خۆیەوە چووە نێو شاری تاران و، لە نێزیک باڵەخانەی پەرلەمانی ئەوکاتی ئێران (مەیدانی بەهارستان)، خۆیان حەشاردا. هێزەکانی دیکەی بەختیاریی بە فەرماندەیەتیی سەردار

ئەسعەدی برای لە باشووری خۆرئاوای تارانەوە لەشکر و سەنگەرەکانی سوپای ئێرانیان تێکشکاند و سەرکەوتووانە پێیاننایە نێو شاری تارانەوە. بیبی مریەم خۆی و هێزەکەی، لە حەشارگە هاتنەدەرەوە و، لەنێو جەرگەی شاری تاران هێرشیانبردە سەر داوودەزگەکانی حکوومەتی ئێران. هیزەکانی ئێران لە بەرامبەر هێرشی برووسکەئاسا و بوێریی بێسنووری چەکدارانی کورد خۆیان پێڕانەگیرا و مۆڵگە و سەنگەرەکانیان چۆڵکرد و هەڵاتن. شاری تاران بە تەواوەتیی کەوتە دەستی هێزەکانی کوردەوە. سەردار ئەسعەدی بەختیاریی، مزگەوتی گەورەی سوپاسالاری کردە نێوەندی فەرماندەیەتیی. فەرماندەی هێزەکانی ئێران ژەنەراڵێکی رووس بوو بەناوی"لیاخۆف"، بە چاودێریی سەرکۆنسولی رووس و بریتانیا چوو بۆ مزگەوتی سوپاسالار، لەبەردەم سەردار ئەسعەد دا چۆکی دادا، بەنیشانەی تەسلیمبوون، شمشێر و چەکەکەی لەبەرپێی سەردار ئەسعەد دانا. دوای داگیرکردنی تاران کە هاوکاتبوو لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی دنیاگری یەکەم، ناوبانگی ئازایەتیی بیبی مریەم بەهەموو ئێراندا بڵاوبووەوە.

لەساڵی **1914**ی زاینییەوە کێبەرکێ و ململانێی وڵاتانی گەورەی کۆلۆنیالیست بە مەبەستی داگیرکردنی وڵاتانی بەپیت و بەرەکەتی جیهان، جەنگێکی گەورە و خوێناویی لێکەوتەوە کە لە مێژوودا نێوی لێنرا جەنگی یەکەمی جیهانی. لەو شەڕەدا بۆ یەکەمجار بۆمبای کیمیایی بەکارهێنرا، جەنگی جیهانیی یەکەم، لە ئاستی ئۆرووپا و هەموو جیهان کارەساتی مرۆڤی وماڵوێرانی و برسێتی و قاتوقڕیی بەدوای خۆیدا هێنا. سوپای ئینگلیز و فەرەنسا و رووسیای هاوپەیمان لەدژی سوپای ئاڵمان و عوسمانی لەسێ کیشوەری ئاسیا و ئەفریقا و ئۆرووپا لە جەنگدا بوون.

بیبی مریەم کێشەی نێوان وڵاتانی گەورەی کۆلۆنیالیستی بە هەلزانی بۆ بەهێزکردنی دەسەلاتی خۆیان لە هەرێمەکە و، رامالینی لەشکری حکوومەتی تاران و، لاوازکردنی دەسەلاتی سیاسی و سەربازیی بریتانیا و رووسیا لە ئێران. لە پێشدا ئەم بیر و ئامانجەی خۆی ئاشکرا نەکرد و بەزیرەکی و هۆشیارییەوە هەنگاوی نا. نامەیەکی نارد بۆ فەرمانداری بریتانیا لە ئێران، لە نامەکەدا پشتیوانیی خۆی و هێزی لوڕستانی بۆ دەوڵەتی بریتانیا دەربڕی، لە ژێریشەوە پێوەندیی بە ئاڵمانەوە گرت و هانیدان بێنە کوردستانەوە و، لەگەڵ هێزەکانی عەشایری لوڕستان، سوپای رووسیا و ئینگلیز تێکبشکێن. دەوڵەتی ئەڵمانیا کە خەونی بەوەوە دەدی لەئێران و (کەنداوی فارسی-عەرەبی- کوردی) جێ پێی خۆی قایم بکات، پێشوازیی لەپێشنیازەکەی بیبی مریەم کرد. شاندێکی سیاسی و ئەندازیاری و هێزێکی چەکدار بە چەکووچۆڵی باشەوە لە ئاڵمانەوە گەیشتنە نێوچەی لوڕستان. لەو ماوەیەدا لە گەلێک شوێنی لوڕستان و کێوگیلۆیە و بوویەر ئەحمەد دیاردەی دزی و رێگریی سەریهەڵدابوو. بیبی مریەم بەیارمەتی هێزی ئاڵمان تەواوی ئەو چەتە و رێگرانەی لەنێو برد و زۆربەی خان و کەسایەتییەکانی نێوچەکەشی ناچارکرد، خۆیان و هێزی عەشایریان ببن بە بەشێک لە دەسەلات و سوپای لوڕستان. دوای یەکخستنی هۆزەکانی هەرێمەکە، ئەوجا هێرشی بۆ سەر هێزەکانی ئینگلیز دەستپێکرد. فەرماندەیەتیی سوپای ئینگلیز لە باشوور و باشووری رۆژهەڵاتی ئێران، لەشکرێکی

تایبەتیان پێکهێنابوو بەناوی "پۆلیسی باشوور"، (South Persia Rifles). ئەم لەشکرە لە 6000 چەکداری ئینگلیزی و سیکی هێندی و ئێرانی و ولاتانی داگیرکراوی ئەفریقا پێکهاتبوون، ناوی فەرماندەکەیان ژنەراڵ "سایکس" بوو. بنکەی سەرەکیی هێزەکە لە شارەکانی شیراز و کرمان دانرابوون. هێزەکانی بەختیاریی تەواوی لۆڕستان و شاری گەورەی ئەسفەهان و کرماشان، تا نێزیکی کەنداویان بەدەستەوە بوو، هەروەها چەکدار و رێکخستنی نهێنییان لە شیراز و دەورەبەریشیدا بڵاوببوونەوە. خەلکی ئاساییش ببوونە هەواڵچن و دەنگوباسی تازە و جموجۆڵی هێزەکانی ئینگلیز و رووسیایان دەگەیاندە بیبی مریەم و هێزەکەی.

ساڵی 1297ی هەتاوی (1919ی ز)، بیبی مریەم هێزێک لە ئازاترین چەکدارانی خۆی ناردە کەنداو بۆ ئەوەی یارمەتی ئەفسەری ئەڵمانی "ویلهۆم واسمۆس" و هێزەکەی و ئازادیخوازانی تەنگستان بدەن لە جەنگەکەیان دژی ئینگلیزەکان. سوپای ئینگلیز لە کەنداو بە تەواوەتیی تەنگەتاو ببوو، داوای یارمەتیی سەربازیی لە رووسیا کرد. هێزێکی هاوبەشی رووسیا و بریتانیا پێکهێنران. ئەم هێزە لە پێشدا چووە شاری ئەسفەهان و داگیریکرد. دەستیانکرد بە ئازاردانی خەڵک و پشکنینی ماڵان و دۆزینەوەی شۆرشگێڕانی کوردی لۆڕ. هێرشیانکردەسەر ماڵەکەی بیبی مریەم و، تاڵانیانکرد، ئەوجا مالەکەشیان سووتاند. بیبی مریەم لە فەرماندەیەکی بچووکی بەختیارییەوە ببوو بە سەرۆک و کەسایەتییەکی ئازا و بوێر و سیاسەتزان. بەکارزانی و لێهاتوویی خۆی توانیبووی پشتیوانیی یەکێ لە زلهێزەکانی گەورەی دنیا بۆ لای خۆی راکێشێ، لەو زلهێزە هەندازیاری سەربازی و هێز و چەکوچۆڵ وەربگرێ، بۆ ئامانجی سیاسی و نەتەوەیی خۆی بەکاربێنێ.

هێژای گوتنە، ژمارەیەک لە بەگزادە و ئەندامانی بنەماڵەی بیبی مریەم کە لایەنگری ئینگلیز بوون، بەهۆی پێگەی جەماوەری و لێوەشاوەی و ناوبانگی بیبی مریەمەوە، نەیانتوانی رێبلێبگرن و، بیبی بێگوێدانە ناڕەزایەتیی گەورەکانی هۆزەکەی، بڕیاریدا لە دژی ئینگلیز شەڕ بکا و، نەک هەر هۆزەکەی خۆی و حەشیمەتی لۆڕستان، بەڵکوو هەموو حەشیمەت و هێزی کرماشان و ئیلام و لۆڕستان تا دەگاتە کەنداو لەدەوری سەرۆکایەتیی بەختیاریی کۆکردەوە.

لە کاتی هێرشی ئینگلیز بۆ سەر شاری ئەسفەهان، نوێنەری دەوڵەتی ئەڵمان بۆ کاروباری ئێران بەناوی "فۆن کاردۆف" لە ئەسفەهان دەژیا و، راستەوخۆ لەلایەن دەستەیەک چەکداری هاوبەشی ئەڵمانی و کوردەوە پارێزگاریی لێدەکرا. هێزیکی تایبەتی ئینگلیز دەستنیشان کران بۆ گرتنی فۆن کاردۆف، بەڵام چەکدارەکانی بەختیاریی توانییان بیشارنەوە و، لە تاریکیی شەودا شار جێبهێڵن و فۆن کاردۆف بگەیەننە نێوچە شاخاوییەکانی هۆزی بەختیاریی. فۆن کاردۆف ماوەی 45 رۆژ مێوانی بیبی مریەم بوو، پاشان هێزیکی چەکداری لەگەڵ نارد کە لە رێگەی کرماشانەوە بیگەیەننە نێو خاکی عوسمانیی. لە نێزیکی کرماشان، هێزەکانی رووس ئاگاداری هاتنیان دەبن و هێرش دەکەنە سەریان. فەرماندەی هێزەکەی بەختیاریی، چەکدارەکانی دابەش دەکا و، دەڵێ: "دەبینە دوو دەستە، دەستەی یەکەم بەڕێز فۆن و هاوڕێیانی رزگار

دەکا، دەستەی دووەمیش پێشی سوپای رووس دەگرێ بۆ ئەوەی دەستەی یەکەم بتوانن فۆن کاردۆف دوور خەنەوە". بەمشێوەیە دەستەیەکی چەکدار کە ژمارەیان 60 کەس بوون، دەسنیشانکران رێ لە پێشڕەویکردنی خێرای هێزەکەی رووس بگرن. ئەم دەستەیە، بوونە پێشمەرگی ئەوانی دی، بەرگرییەکی بێوێنەیان کرد، دەیان سەربازی رووسیان لەنێو برد. هێزەکەی رووس گەمارۆیاندان و بارانی تۆپ وگوللەیان بەسەردا باراندن و، هەموویان کوشتن، کاتێک چوونە سەر لاشەکانیان، تێگەیشتن ئەم دەستەیە خۆی کردووەتە قوربانیی بۆ رزگارکردنی کاربەدەستە ئاڵمانییەکە.

"فۆن کاردۆف" لە رێگەی ئەستەمۆڵەوە گەیشتەوە ئاڵمان و، لەوێ بەسەرهاتی خۆی بۆ حکوومەت و میدیای وڵاتەکەی گێرایەوە. رۆژنامەکانی ئاڵمان زۆر پەسنی ئازایەتی و جوامێریی بیبی مریەم و گەلەکەیان کرد.

ئەو هێزە هاوبەشەی رووس و ئینگلیز پێکیانهێنابوو، لە ئەسفەهانەوە دەکەونەرێ بۆ تووناکردنی هێزەکەی ئەڵمان. بیبی مریەم بە نەخشەکەیاندەزانێ و، خۆی سەرکردەیەتیی هێزیکی بەختیاری دەکا و، شوێنیاندەکەوێ و، لە نێوچەی "تیران و کرۆن" کە 45 کیلۆمێتر لە ئەسفەهانەوە دوورە، لەچەن لاوە هێرش دەکاتە سەریان، ئەفسەرەکانی رووس و ئینگلیز بەوپەڕی سەرسووڕمانەوە دەبینن، هێزەکانی بیبی مریەم بێسڵکردن لە مردن، لەژێر ئاگری تۆپخانە و بارانی گوللەدا پێشڕەویدەکەن، دەیان سەرباز دەکوژرێن و، سەدان سەربازی دیش برینداردەبن. بیبی مریەم هەوڵدەدا نەک هەر هێزەکەی ئاڵمان لە گەمارۆی ئینگلیز و رووس رزگار بکا، بەڵکو هێزەکانی ئەوان گەمارۆبدا و لۆڕستان بکاتە گۆڕستان بۆیان. فەرماندەکانی سوپای هاوبەشی رووس و ئینگلیز بە نەخشەکەی بیبی مریەم دەزانن، بە پەلە هێزەکانیان کۆدەکەنەوە و، بەرەو ئەسفەهان دەکشێنەوە. بەم شێوەیە هێزی دوو زلهێزی کۆلۆنیالیستی جیهانیی لە بەرامبەر ورەی پۆڵاین و لێهاتوویی بیبی مریەم و، هێزەکانی ئازای کورددا دەشکێن و، پیاوان و لاوانی لۆڕستان دەتوانن لەشکری کۆلۆنیالیستێکی جیهانیی وەک ئاڵمان لە فەوتان رزگاربکەن.

لە پاداشی پشتیوانی و دڵسۆزی و پێبەندبوونی بیبی مریەم بە هاوکاری و هاوپەیمانێتیی نێوان بەختیاری و ئاڵمان، ئیمپراتۆری ئاڵمان (ویلهۆڵمی دووەم) تابلۆی ئەڵماس و خاچی ئاسنین کە گەورەترین مدالیای دەوڵەتی ئاڵمان بوو، بەدیاریی دەنێرێ بۆ "بیبی مریەم". رادیۆ و رۆژنامەکانی ئاڵمان هەواڵی بە ناوبانگترین خەڵاتی دەوڵەتی ئاڵمانیان بڵاوکردەوە کە دراوە بە خاتوونێکی قارەمانی کورد. بیبی مریەم بوو بە یەکەم ژن لە ئاستی هەموو جیهان کە ببێتە خاوەنی ئەم خەلاتە.

مالەکەی بیبی لە بەختیاریی، ببوو بە پەناگە و مالی هەموو ئازادیخوازانی ئێرانی، زۆرێک لەو کەسایەتی و ناودارانەی بەهۆی دژایەتیکردنی ئینگلیز و رووس و حکوومەتی وابەستەی قاجاڕەوە بەرەوڕووی گرتن و کوشتن دەبوونەوە، بەرەو لۆڕستان هەڵدەهاتن و بەپێی راسپاردە و فەرمانی بیبی مریەم دەحەوێندرانەوە و پارێزگارییان لێدەکرا. سێ لەم کەسایەتییە ئازادیخواز و نووسەر و سیاسییە ناسراوانە

"ملک الشعرای بهار" و "عەلی ئەکبەری دێهخودا" و، ئەوی دیکەشیان دوکتۆر محەممەدی موسەدق بوو کە ئەوان لەشارەکانی دییەوە و، ئەمیش لە ئەسفەهانەوە رایکردە بەختیاری و لەلایەن بیبی مریەمەوە پێشوازیکران و ماڵ و جێ و رێی تایبەتیان بۆ دابینکرا. کاتێ دوکتۆر موسەدق گەیشتە لای بیبی مریەم، بەخێرهاتنی کرد و، گوتی پێی: "تا ئەو رۆژەی ژنێکی لەچک بەسەری، بڕنەو بەدەستی بەختیاریی لەژیاندا ماوە، ژیان و گیانت پارێزراوە". ئەوە بوو دواتر دوکتۆر محەممەد موسەدق لەساڵی **1951**ی زاینیی بوو بەسەرۆکوەزیرانی ئێران، خەباتێکی سیاسی و کۆمەڵایەتیی گەورەی خستەڕێ و، ئینگلیزی لە ئێران دەرکرد و حەمەڕەزاشاش بەرەو بەغدا هەڵات.

ئەگەرچی جەنگی جیهانیی یەکەم لەساڵی **1918** بە سەرکەوتنی بەرەی هاوپەیمانان (ئینگلیز و رووسیا و فەرەنسا) تەواو بوو، لێ هاتنەسەر دەسەڵاتی کۆمۆنیستەکان لە مانگی ئۆکتۆبەری ساڵی **1917** لە رووسیا بە سەرۆکایەتیی "لێنین" و، دامەزرانی رژێمی سۆڤێتیی لە سەرتاسەری خاکی وڵاتانی ژێردەسەڵاتی رووسیا، ترسی خستە دڵی دەولەتی بریتانیاوە بەوەی پەرەسەندنی بیری کۆمۆنیستیی لە ئێران و، هاتنە سەر کاری رژێمێکی کۆمۆنیستی سەر بە سۆڤێت لە ئێران، جگە لە ئێران، کەنداویش بەتەواوەتیی دەکەوێتە دەستی رووسیاوە کە لەو سەردەمەدا شادەماری وزە و ئابووریی بریتانیا بوو. ئەمە لەلایەک، لەلایەکی دیکەوە، بوونی هەزاران ئازادیخوازی سەر بە شۆرشی نوێخوازیی لە تاران و شارەگەورەکانی ئێران کە دژ بە سیاسەتەکانی کۆلۆنیالیستی بریتانیا بوون. هەروەها لەنێو خاک و نەخشەی ژێردەسەڵاتی حکوومەتی قاجاڕ و لە رۆژهەڵاتی کوردستان دوو هەرێمی سەربەخۆ پێکهاتبوون کە حکوومەتی قاجاڕ هیچ دەسەڵاتێکی سیاسی و سەربازیی نەبوو بەسەریانەوە. یەکەمیان، نێوچەی بندەسەلاتی رێبەری ئەفسانەیی کورد، سمکۆی شکاک بوو لە بەشی باکووری خۆرهەڵاتی کوردستان، دووهەمیشیان، ناوچەی سەربەخۆی لۆڕستان بە سەرۆکایەتیی شێرەژنی مێژوویی کورد بیبی مریەمی بەختیاری. هەروەها عەرەبەکانی خۆزستانی خاوەنسامانی نەوت بەسەرۆکایەتیی شێخ خەزعەل، هەرێمێکی سەربەخۆیان راگەیاندبوو. کۆی ئەم رووداوانە بەس بوون بۆ ئەوەی بریتانیا تێبگا بەرژەوەندییەکانی لە ئێران و لە کەنداو لە مەترسیدایە و، کوور و ورد، بیر لە چۆنێتیی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی بکاتەوە.

ئەم بارودۆخە دژوارەی لە نێوچەکە بەرەورووی بریتانیا ببووەوە، هاوکاتبوو لەگەڵ سەردەمی پاشایەتیی حەوتەمین پاشای قاجاڕ بەناوی "ئەحمەو شا"، کە ئەمیش لەگەڵ دەسەلاتی رەها و بەربلاوی ئینگلیز نەبوو، لە رێگەچارەیەک دەگەڕا خۆی و رژێمەکەی و ئێرانی لێ رزگاربکات. لەگەڵ ئەوەی بریتانیا سوپا و چەک و جبەخانە و کارناسی ئابووری و سەربازی و کاربەدەستی سیاسیی لە ئێران دانابوو، بەڵام ئەحمەدشا لە گەرمەی جەنگی جیهانیی یەکەمدا، رایگەیاند دەوڵەتی ئێران بێلایەن دەبێ و، پشتگیری و، لایەنگیری لە هیچ لایەنێکی بەشەڕهاتوو ناکات. لە سەردانێکیشی بۆ بریتانیا لەساڵی **1919** بەرپەرچی ئەو رێککەوتننامەیەی دایەوە کە سەرۆکوەزیرانەکەی "وسووقولدەولە (1*)"، لەگەڵ بریتانیا بەستبووی.

نێوەرۆکی رێککەوتننامەکە بریتیبوو لەوەی هەموو کاروبارێکی سیاسی و ئابووری و دیپلۆماسی و سەربازیی ئێران، دەبێ لەڕێگەی کارناسانی بریتانیا و بەرەزامەندیی دەوڵەتی بریتانیا ئەنجامبدرێت! ئەحمەدشا لەکۆبوونەوەکەدا رایگەیاند: "رێککەوتننامەکە ئێران بە تەواوەتیی دەخاتە ژێردەستی بریتانیاوە. پێم باشە بچم لە ولاتی سویس (سویسرا) گێزەر و کەلەم بفرۆشم، بەڵام نەچمە ژێرباری ئەم رێککەوتننامەیە!". دوای مشتومڕێکی زۆر و پێداگریی سەرۆکوەزیرانەکەی و کاربەدەستانی بریتانیا، ئەحمەدشا ناچار رێککەوتننامەکە قبوڵدەکات، بەڵام دوای گەڕانەوەی بۆ ئێران داوا لە سەرۆکوەزیران وسووقولدەولە دەکا واز بێنی و لەجیی ئەو، سەرۆکوەزیرانێکی دیکەی دانا. ئەحمەدشا دوای لابردنی وسووقولدەولەی سەر بە ئینگلیز، ئەوجا هەوڵیدا لە سۆڤێت نێزیک بێتەوە و، لەساڵی 1921 پێوەندیی گرت بە سەرۆکی سۆڤێت "لێنین" و، پەیمانی هاوکاریی لەگەڵ مۆرکرد.

دەوڵەتی بریتانیا بە هەڵسەنگاندنی تێکڕای ئەو کێشە و ئاڵۆزییانەی بەرەوڕووی ببوونەوە، بیری لە کودەتا و رێگەچارەی سەربازیی کردەوە. مانگی رەزبەری ساڵی 1920 یەکێ لە فەرماندە بەناوبانگەکانی بریتانیا بەناوی "ژنەرال ئێدمۆند ئایرۆنساید (2*)"، چوو بۆ ئێران، بۆ ئەوەی لەنێزیکەوە چاودێریی بارودۆخی ئێران و، سەرپەرشتیی نەخشەی کودەتایەکی سەربازیی بکات کە لەلایەن سەرۆکوەزیرانی ئینگلیز وینستۆن چەرچیل و سەرۆکایەتیی دەوڵەتی "بریتانیا –هێند"ەوە نەخشەکەی کێشرابوو. ئایرۆنساید دوای چاودێریکردنی وردی لە سەر فەرماندەکانی لەشکری قەزاقی ئێران، سەرنجی بۆ لای یەکێ لە فەرماندەکان بەناوی رەزاخان رادەکێشرێ و، چەن جارێ لەگەڵی دیدار دەکا و، دڵنیادەبێ رەزاخان پیاوێکی بوێر و دڵڕەق و ساکار و راستگۆیە و، کەسێکی گونجاو و شیاوە کە بتوانێ خزمەتی سەرخستنی کودەتا بکات. لەمانگی رێبەندانی هەر ئەو ساڵە (1920)، دوادیداریان لە شاری قەزوێن بە بەشداریی کەسایەتییەکی ئاینیی سەر بە ئینگلیز بەناوی ئایەتۆڵڵا سەید زیائەدین تەباتەبایی بەڕێوەدەچێ. لەو دیدارەدا ئایرۆنساید، بە رەزاخان دەڵێ: "دەوڵەت و سوپای بریتانیا لە نێوچەکە پشتگیریت دەکەین ببیت بە یەکەم دەسەڵاتداری ئێران. هەروەها پێمانباشە ئایەتۆڵڵا سەید زیائەدین تەباتەبایی ببێت بە سەرۆکوەزیرانی ئێران. نەخشەی کودەتاکە بەمشێوەیە دەبێ لەپێشدا لەگەڵ هێزەکەت تاران داگیر دەکەیت، ئەوجا ئێمە لەگەڵ ئەحمەدشا قسەدەکەین بۆ ئەوەی بێ کێشە واز لە دەسەلات بهێنێت. لە کۆتاییدا با ئەوەشت پێ بڵێم، ئێمە بە هەموو شێوەیەک پشتگیریت دەکەین دەسەلاتی ئێران بگریتەدەست، بەڵام ئەگەر رۆژێ لە ڕۆژان بتەوێ لە پشتەوە خەنجێرمان لێبدەی، لەنێوت دەبەین!". رەزاخان دەڵێ: "بەڵێنت دەدەمێ لە بڕیاری ئێوە دەرناچم و پارێزەری بەرژەوەندیی بریتانیا دەبم".

دوای سەرکەوتنی کودەتا لەڕۆژی 22/2/1921 و لابردنی ئەحمەدشا لەسەر دەسەڵات، ئیمپراتۆریی قاجاڕ هەرەسیهێنا و، رەزاخان بناخەی رژێمێکی ناسیۆناڵی فارسی داڕشت و، لە "خان" و "بەگ"ەوە بوو بە "شا" و، پاشنێوی "پەهلەوی" لەسەر خۆی و بنەمالەکەی دانا،. ئایەتۆڵڵا تەباتەبائیش بوو بە سەرۆکوەزیران.

هاوکات لەگەڵ دامەزرانی رژێمی تازەی پاشایەتیی، لەپێشدا هێرشکرایە سەر ئازادیخوازانی ئێرانی. لەو کاتەدا پەرلەمانی ئێران لەلایەن زۆرینەیەکی رۆشنبیر و سیکۆلار و نوێخواز و ئازادیخوازەوە بەڕێوەدەچوو، رەزاشا خۆی سەرپەرشتیی هێزێکی سوپای کرد، بە تانک و تۆپەوە هەڵیکوتایە سەر پەرلەمان و، گوتی: "دەرگەی ئەو گەورە (تەویلەیە) داخەن!". پەرلەمان درایە بەر تۆپ و ویرانکرا. رەشەکوژی و شەوەزەنگێکی سامناک بە سەر تاران و شارەگەورەکان سەپێنرا. هەزاران کەس لە سێدارەدران، لەنێویاندا کۆمۆنیستەکان و لایەنگرانی سیکۆلاریتە و شاعیر و نووسەران پشکی گەورەیان بەرکەوت.

جگە لە سەرکوتی ئازادیخوازان لە شارەگەورەکان، هەروەها لە سەرتاسەری ئێران بە رۆژهەڵاتی کوردستانیشەوە، کاربەدەست و فەرمانبەر و هێزەکانی چەکداری رەزاشا دەسیانکرد بە سەپاندنی باج و سەرانەی زۆرەملێ و، سووکایەتی و سووتاندنی دەواری هۆزەکان و ناچارکردنی تێکڕای خەڵک بە پۆشینی جلوبەرگی ئۆرووپای و، رێبەندکردنی رێپێوانی پێڕەوانی شیعە لە سەرتاسەری ئێران لە مانگی محەڕەم و شینگێرانی ئیمام حسێن لە شەقامی شارەکان، لەگەڵ لێسەندنەوەی زۆرێک لە داهات و بووجەی تایبەتی چینی ئاینیی لە مەزارگە و نێوەندەکانی ئاینیی، بەتێکڕا شەپۆلێکی ناڕەزایەتیی لە سەرتاسەری ئێران لە دژی رەزاشا و رژێمەکەی بڵاوکردەوە. بەڵام بەهۆی نواندنی زۆروزەنگ و رەشەکوژی و دەسبەسەرکردنی زۆرینەی کەسایەتی ئاینی و کۆمەڵایەتی و سەرۆکهۆزەکان و بردنیان بۆ تاران، کەس نەیدەوێرا بە ئاشکرا دژایەتیی رەزاشا بکات.

بیبی مریەم دوای شکستی ئەڵمانیا و، سەرکەوتنی بریتانیا لە جەنگی یەکەم و، بالادەسبوونی بریتاینا لە ئێران، لە هەموو کاروبارێکی سیاسی و جەکداریی کشایەوە و، عەلیقولیخانی بەختیاری ناوسراو بە سەردار ئەسعەدی بەختیاری برای بیبی مریەم، دەسەڵات و سەرۆکایەتیی بەختیاری و نێوچەی لوڕستانی گرتە ئەستۆ. ئەمەش بۆ بریتانیا دەرفەتێکی باش و گونجاو بوو، هۆزی گەورە و خاوەندەسەلات و خاوەنپێگەی جەماوەریی بەختیاریی، بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە. بۆ ئەم مەبەستەش بە راوێژ و ئامۆژگاریی کارناسانی سیاسیی بریتانیا لە ئێران، رەزاشا خۆی لە سەردار ئەسعەد نێزیک کردەوە و، خۆی بە قوتابی و لایەنگیری سەردار ئەسعەد و شۆرشی نوێخوازیی دایە قەڵەم. داوای کردلێی پشتی بگرێت بۆ دامەزراندنی سیستەمێکی سیاسی و کۆمەڵایەتیی هاوچەرخ و پێشکەوتوو لە ئێران. سەردار ئەسعەد داواکەی پەسندکرد و، بوو بە وەزیر و سەرۆکی وەزارەتی جەنگی رژێمی رەزاشا و، بوو بە نێزیکترین هاوڕێ و راوێژکاری رەزاشا. هەموو رۆژێ لەگەڵی کۆدەبووەوە و، رەزاشا بۆ هەر شوێن و کۆبوونەوە و نێوچەیەکی ئێران بچووبایە، سەردار ئەسعەد لەگەڵی دەچوو. بووجەی تایبەت بۆ نێوچەی بەختیاریی دیاریکرا و، چا و رۆن و برنجی هێندستانی بندەستی بریتانیا، گەیەندرایە شاخ و دۆڵ و شارۆچکە و گوند و نێو رەشماڵ و دەواری هۆزی بەختیاریی.

هۆی ئەم پێوەندییە توندوتۆڵەی نێوان رەزاشا و، سەرۆکایەتیی هۆزی بەختیاریی، وەک ئاماژەمداپێی، لەبەر بوونی دوو هەرێمی سەربەخۆی بوویەرئەحمەد بەسەرۆکایەتیی"کەی لۆراسپی بوویەرئەحمەدی" و، هەروەها لەبەشی سەرووشەوە نێوچەی سمکۆی شکاک، بوو کە هەر لە "ماکۆ" وە تاکوو "مەریوان" لە بندەستیدا بوو. ئەم دوو سەرۆکایەتییە ئامادەنەبوون دەسەلاتی رژێمەکەی رەزاشا قبووڵ بکەن. هەروەک سمکۆی شکاک لە گەرمەی سەرکەوتنەکانی بەسەر سوپای ئێران، نامەیەکی نارد بۆ "زەفەرەلدەولە" سوپاسالاری هێزەکانی ئێران کە هاتبووە ئازەربایجان، و نووسیبۆی: "بەچاوی خۆت دەبینی، ئەو نەتەوانەی کە ژمارەیان لە نەتەوەی کورد زۆر کەمتر بوو، چلۆن توانییان مافی خۆیان لە دەولەتانی گەورەی وەک ئەڵمان بستێنن و بەسەربەخۆیی بگەن. ئەگەر نەتەوەی کوردیش نەتوانێ مافی خۆی لە ئێوە بستێنێ، ئەوا مردنی لە بندەستی و کۆیلەتی پێ باشترە! (3*)".

دەوڵەتی ئینگلیز بە وردی چاودێریی بارودۆخی ئێرانی دەکرد و، سوور بوو لە پشتگیری و بەهێزکردنی رەزاشا بۆ ئەوەی بتوانێ ئێرانێکی بەهێزی یەکپارچە لە بەرامبەر هەڕەشەی کۆمۆنیزم و رژێمی سۆڤێتییدا دابمەزرێنێت. لەبەر ئەوە ئینگلیزەکان بەرامبەر بە هەموو هەوڵێکی سمکۆی شکاک بۆ نێزیکبوونەوە و رازیکردنی ئینگلیز کە پشتگیریی دامەزراندنی دەولەتی سەربەخۆی کوردستان بکات، سیاسەتی درۆ و تەفرەدانی پێڕەودەکرد. بریتانیا هەروەها لە عێراقی دەستکردی خۆی، بەرامبەر بە کورد هەر ئەم سیاسەتی پێڕەودەکرد و، هەموو ئەو کۆبوونەوانەی لەگەڵ شای کوردستان شێخ مەحموود کردیان، بۆ فریودان و تەفرەدان و، هاندانی هۆزەکان بوو لەدژی شێخ مەحموود و، لە نێوبردنی بزاڤی رزگاریخوازیی کورد و، پارێزگاریکردن بوو لە عێراقی دەسکردی و رژێمی گوێڕایەڵی مەلیک فەیسەڵ.

هۆزی بوویەرئەحمەد یان "کێوگێوویلە" (هەردووی ئەم ناو و نێوچەیە یەکن. لە نێوچەی کێوگیلوویە بە گۆیژ دەڵێن: کێوگیوویلە، چۆنکە لە شاخ و دۆڵ و پێدەشتەکانیدا دارگۆیژی زۆری لێڕواوە، رژێمی ئێران نێویاناوە "کهگیلویە و بویراحمد". نێوچەی کێوگیلوویە بەگشتی خاوەنی نەوتێکی زۆری لەبننەهاتووە و، هەر لە سەت سالی رابردووەوە تاکوو ئیمڕۆ کە لە چارەکەسەدەی بیستویەکدا دەژین، نەوتی ئەم نێوچەیە 75%ی نەوتی ئێران پێکدەهێنێ، هەڵدەهێنجرێ و، بە بۆڕیی دەیگوێزنەوە بۆ کەنداو، بۆ دورگەی "خارک". هۆی سەرەکیی دژایەتی و ناڕەزایەتیی سەرۆکایەتیی هۆزی بوویەر ئەحمەد ئەوەبوو، داوایاندەکرد وەک هۆزی بەختیاریی، ئەمانیش لە فرۆشتنی نەوت بەشە بووجەی تایبەتیان هەبێت.

هێژای گۆتنە لە گەرمەی جەنگی یەکەمی جیهانی و لە گەرمەی جەنگی لۆڕستان بەفەرماندەیەتیی بیبی مریەم، لە دژی سوپای ئینگلیز و رووسیا چەکدارەکانی هێزی بوویەرئەحمەد لە بووشەهر و کەنداو و، شارەکانی مەمسەنی و شیراز، سەدان سەربازی هەردوو سوپای بریتانیا و رووسیایان لەنێو بردبوو، نێوبانگی ئازایەتیی بێوینەی ئەم هۆزە لە مەڵبەندی تەنگستان، لە کوردستان و ئێران و، لە کەنداودا بڵاوبووەوە. ئەم راستییەش لە نامەی کاربەدەستانی ئەوکاتی بریتانیادا رەنگیداتەوە. دوای کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەم

و، رووخانی رژێمی قاجارِی و، هێنانەسەرکاری رژێمی رەزاشا لەلایەن ئینگلیزەوە، سەرکردەکانی کێوگیلوویە بە پێچەوانەی هەڵوێستی بنەماڵەی بیبی مریەمی بەختیاریی، ئامادەنەبوون هاوکاریی رژێمی رەزاشا بکەن و، بەردەوامبوون لە دژایەتیکردنی ئینگلیز و رژێمەدەسکردەکەی. ئەم بەڵگەنامەی خوارەوە زیاتر رۆناکیی دەخاتە سەر بابەتەکە.

لەمانگی گوڵانی ساڵی 1910ی زاینی، "بێڵ" سەرکونسوولی بریتانیا لەشیراز، نامەیەک دەنووسێ بۆ "سێر خۆرج بارکلی" باڵوێژی بریتانیا لە تاران، ئەمیش دەقی نامەکەی "بێڵ" لەگەڵ نامەیەکی خۆی دەنێرێ بۆ وەزیری دەرەوەی بریتانیا (سێر ئێدوارد گێری). لە نامەکەیاندا ئاماژە بە هێرشی هۆزی بوویەر ئەحمەد بۆ سەر بنکەی سەربازی و کۆمپانیای نەوت دەکەن و، دەڵێن پێویستە ئەم هۆزە سەرکوت بکرێن. چەکدارەکانی ئەم هۆزە هەروەها لە شاری بووشەهر، هەڵیانکوتاوەتە سەر کونسولخانەکەمان و هەوڵیانداوە سەرکونسوول بەرێز "باسک" بکوژن. ئەگەر نەتوانین هۆزەکانی دیکە بۆ شەڕ لە دژی ئەم هۆزە رازی بکەین، بۆ هێزەکانی بریتانیا زۆر ئەستەم و دژوارە بتوانن هێزێکی ئەوتۆ خوێنڕێژ و دڕندە و ئازا لە نێوچە شاخاوییەکانی خۆیان لەنێو بەرین.

بەکورتی، لە سەردەمی رژێمی قاجاڕدا، چەندین نامەی دیکە لەبارەی کێشەی بوویەرئەحمەد، لەلایەن کاربەدەستانی ئینگلیز لە ئێران، بۆ وەزیر و دەوڵەتی خۆیان نێردراوە. لەدوای هاتنە سەرکاری رژێمی رەزاشا و، تاکوو ساڵی 1930، هۆزی بوویەرئەحمەد، ببوو بە گەورەترین کێشە بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی بریتانیا لە کەنداو. رێکەوتی 26/6/1930 "ویلیام ناکس دارسی" بەرێوەبەری کۆمپانیای نەوتی ئینگلیز-ئێران (Anglo-Persian Oil Company)، نامەیەک دەنووسێ بۆ "تەیموورتاش" وەزیری کۆشکی رەزاشا و، لەنامەکەدا دەڵێ: "بەرێز تەیموورتاش، ئەمرۆ لە کۆمپانیای شاری "ئابادان" ەوە، تێلێگرافێک هاتووەبۆم و، نووسیویانە: نووسینگەکانمان و هەمارخانە و کۆگای کەلووپەلی دەرهێنانی نەوت لە مەڵبەندی "گێچ پووکاک" و، گێچ کرووکلی" کە لە باکووری رۆژاوای شاری بووشەهر هەڵکەوتوون، لەلایەن (150) چەکداری بوویەر ئەحمەدییەوە هێرش کراوەتە سەریان و، بینا و خانووەکانیان وێرانکردووە و، کەلووپەلەکانیشیان تاڵان کردووە. چەکدارانی ئەم هۆزە ساڵی رابردووش چەن تاوانێکی دیکەیان ئەنجامدا و، چەندین چەکدار و فەرمانبەری ئێمەشیان کوشت".

"تەیموورتاش لەوەرامی نامەی "دارسی"، دەنووسێ: "ئەو شڕەخۆر و ئاژاوەچییانە بە زووترین کات سەرکوت دەکرێن و، ئامادەکاریی پێویستیش کراوە بۆ لەنێو بردنیان".

لە مانگی (نەورۆز) ئاپریلی 1930، "هارت" باڵوێژی ئەمریکا لە تاران، لە راپۆرتێکیدا کە دەینێرێ بۆ دەولەتی ئەمریکا، دەڵێ: "لەبارەی پشێوی و ئاڵۆزییەکانی باشووری ئێرانەوە، زانیارییەکی زۆر لەلایەن فەرماندەیەکی سەر بە سوپای بریتانیا بە ناوی "کولێنێل داد" ەوە گەیشتووەپێی. بەرێز داد بۆمی نووسیوە، 3000 چەکداری بوویەرئەحمەدی، بزووتنەوەیەکیان لەدژی رژێمی ئێران و بریتانیا دەسپێکردووە و، تەنیا

ئەم هۆزەیە ئێستێ دژایەتی و بەربەرەکانێمان دەکەن...". لە راپۆرتێکی دیکەی سەرکونسوولی بریتانیا لە ئەسفەهان، نوسیویەتی: "بۆ لە نێوبردنی هۆزی بوویەرئەحمەد، هەزار پارچە چەکمان داوە بە هۆزی بەختیاریی، سەردار ئەسعەد خۆی سەرۆکایەتییان دەکات، هەروەها پووڵی پێویستیش دراوەپێیان. جگە لە هۆزی بەختیاری، هەروەها (2000) چەکداری ترکمانی قەشقایی خۆیان ناونووسکردووە. سوپای ئێرانیش بۆ هێرشکردنە سەر بوویەر ئەحمەد، لەشکرێکیان ئامادەکردووە و، ژمارەیان (8000) کەسە. "تەیموور تاش"وەزیری کۆشکی رەزاشا داوای لە بریتانیا کردووە، (3000) گوللەتۆپ، لەگەڵ چەندین تۆپ و، هەروەها ئۆتۆمۆبیلە بارهەڵگرەکانی کۆمپانیای نەوتی ئینگلیز بدەن پێیان بۆ گواستنەوەی هێزەکانیان بەرەو چیاکانی زاگرۆس بۆ رووبەڕووبوونەوەی چەکدارەکانی بوویەرئەحمەد.

دوای هەموو ئامادەکارییەکی سەربازیی، لەشکری ئێران بە 8000 سەرباز و فەماندەوە، بە 16 تۆپ و دوو زرێپۆش و چوار فڕۆکەی ئینگلیز و تیپێک سواری چەکدار و 2000 چەکداری هۆزی ترکمانی قەشقای بە سەرۆکایەتیی ناسرخانی قەشقایی، لە گەڵ 1000 چەکداری هۆزی بەختیاری و 500 چەکداری هۆزی کەشکۆڵی و 500 چەکداری هۆزی فارسیمدان، لەگەڵ سەدان چەکداری هۆزەکانی شاری کازروون و "کمارج" و "خشت" بە سەرۆکایەتیی "یاوەر کازمخان" کۆکرانەوە و، سەرلشکر حەبیبوڵڵا شەیبانی لەلایەن رەزاشاوە دەسنیشانکرا فەرماندەری تێکڕای هێزەکە بێت.

هێزێکی شەڕزانی کێوگیلوویە بە فەرماندەیەتیی "کەی (4*) لۆراسپی بوویەرئەحمەدی" کە ژمارەیان 700 کەس بوو، لە بەرزاییەکانی دۆڵێک بە ناوی "تەنگەی تامۆرادی" دامەزران بۆ رێگرتن لە داگیرکردنی نێوچەکەیان. وشەی "تەنگە" نێویکی رەسەنی کوردییە و، بە دۆڵێکی قووڵ دەگوترێ کە چیا و شاخی ئەمبەروئەوبەری سەریان هێنابێتەوە یەک. بۆ نموونە ناوی گوندی "تەنگیسەر"ی هەورامان هەر لەمەوە هاتووە. یان "تەنگی گرژاڵ" لەنێوان جادەی سەردەشت-خانێ. یان تەنگی "بەردەزەرد" ی نێزیک سەردەشت لەرۆژهەڵات. هەروەها وشەی "تەنگەتاو" بەواتای تەنگاوبوون و گیرخواردن، یان تەنگەنەفەس کە بە واتای "هانکەهانک" و "نەفەس توند" ە. هەروەها وشەی "تەنگ و چەڵەمە کە بە واتای ناخۆشیی ژیان" ە.

رێکەوتی 5/6/1930 قشوونی تێر و تەیار و پۆشتە، بە پشتیوانیی فڕۆکەی ئینگلیز و تۆپخانەی سوپای ئێران، بەرەو دۆڵ و تەنگەی تامۆرادی پێشڕەویدەکەن. هێزەکەی بوویەرئەحمەد بە خێرایی گەمارۆی لەشکری ئێران دەدەن و، لە هەموو لایەکەوە دەیاندەنە بەر دەسڕێژی گوللە. دار و دەوەن و دۆڵ و چیا ئاگری تێبەر دەبێ. کەی لۆراسپ فەرماندەی هێزی بوویەرئەحمەد، پلانێکی تۆکمە دادەڕێژێ. بە رۆژ بەرگریدەکەن، بە شەویش، شەویخوون دەبەنە سەر لەشکری ئێران. دوای پێنج رۆژ هێرشی بەردەوام، هێزەکەی ئێران تووشی سەرلێشێوان دەکەن و، دەیانخەنە دۆخی بەرگرییەوە. لەنێو تەنگەکەدا چوار دەوریان دەگرن و، توانای جموجوڵیان لێدەبڕن. لە ئاکامدا لەشکری ئێران دەشکێ و، زیاتر لە (5000) سەربازی ئێران و چەکداری هۆزەکانی سەر بە رژێمی ئێران دەکوژرێن، سەرلشکر شەیبانیی لەگەڵ سەدان سەرباز و فەرماندە

و چەکداری هۆزەکان، رێی هەڵاتنیان نابێ. رەزاشا لە ڕێگەی هۆزەکانی بەختیاری و قەشقاییەوە داوای ئاگربەس و کشانەوەی پاشماوەی هێزەکەی رژێم دەکەن. بەڵام کەی لۆراسپی فەرماندە قبووڵیناکا و، دەڵێ: ئەوی پێیناوەیە خاکی ئێمەوە، نابێ بەزیندوویی بگەڕێتەوە!". سەرەنجام بە پێداگریی سەرۆکهۆزەکانی بوویەرئەحمەد، کەی لۆراسپ گەمارۆ لەسەر پاشماوەی هێزەکەی ئێران هەڵدەگرێ و، بەرەو شاری شیراز دەکشێنەوە. راگەیاندنی رژێم بلاویکردەوە، (3500) کەسیان لێکوژراوە، بەڵام هێزی بوویەرئەحمەد رایانگەیاند، لاشەی (5000) کوژراویان لەبەر دەستدایە و، دەستیشیانگرتووە بەسەر هەزاران پارچە چەکی جۆراوجۆردا.

دوای تەواوبوونی ئەو نەبەردە گەورەیە، نێوبانگی زیرەکی و بلیمەتیی کەی لۆراسپ و ئازایەتیی بێوێنەی هێزەکەی بوویەر ئەحمەد بە هەموو کوردستان و ئێراندا بڵاوبووەوە. لەو شەڕەدا هێزی بوویەرئەحمەد (42) کەسیان لێکوژرا.

دوای ئەو ئاوڕوو چوون و شکستە گەورەیەی سوپای ئێران، کە تاکوو ئێمرۆ لەهیچ جەنگێکی پارتیزانیدا نموونەی نەبووە، رەزاشا بڕیاریدا سوپاسالار "ئەمیر ئەحمەدی" سەرۆکایەتی دادگەیەکی سەربازی بکات، لێکۆڵینەوە لە سەرلشکر شەیبانی بکا و هەموو پلە و دەسەڵاتێکی لێبستێنێتەوە و، ماوەی دوو ساڵیش بیخاتە زیندانەوە. شکستی سوپای ئێران هەروەها بوو بە هۆی شکانی ترس و سامی رەزاشا و سوپاکەی و بەرزبوونەوەی ورە و متمانە بەخۆی هۆزەکان بەرامبەر رژێمی تاران. دەوڵەتی بریتانیا لە ترسی بڵاوبوونەوەی زیاتری ئاگری شەڕ بۆ شارەکان و بەتایبەتیی بۆ سەر کۆمپانیای نەوت لە کەنداو، لە ڕێگەی رەزاشاوە داوایان لە سەردار ئەسعەدی بەختیاریی کرد کێشەی بوویەرئەحمەد چارەسەر بکات.

سەردار ئەسعەد بە چوارسەت چەکداری بەختیارییەوە چوو لەگەڵ خولامحسێنخان و سەرتیپخانی بوویەرئەحمەدی کۆبووەوە و دڵنیایکردن مافی ئابووریی تێکڕای نێوچەی لۆڕستان بەزیادیشەوە بەرچاوگیراوە. سەرۆکایەتیی وەزارەتی جەنگ لەدەستی خۆماندایە (مەبەستی خۆی بوو! ن.)، ئاسایش و پارێزگاریی نێوچەی خۆمان لەدەستی خۆماندایە. ئێمە هەروەها لەگەڵ رەزاشا و ئینگلیز رێککەوتووین و لە فرۆشتنی نەوتی ئێران، بووجەیەکی تایبەت بڕاوەتەوە بۆ ئاوەدانکردنەوە و بژێویی خەڵکی لۆڕستان! سەردار ئەسعەدی دڵپاک و ساویلکە و خۆنەناس و دوژمن نەناس بەم لێدوانەی کاریکردە سەر زۆرینەی سەرۆکهۆزەکانی لۆڕستان و بوویەرئەحمەد و ئاگری شەڕ کوژایەوە و، ئینگلیز و رەزاشا کێشەی گەورەی بوویەرئەحمەدیان لەکۆڵ بوویەوە.

لەم بارەوە سەردار ئەسعەد لەبیرەوەرییەکانیدا دەڵێ: "یەکەم رۆژی مانگی خەرمانان بوو. تەلەفۆن زەنگی لێدا، لەلایەن نووسینگەی رەزاشا لە کۆشکی "سەعدئاوا" وتیان رەزاشا دەیەوێت بە زووترین کات بتبینێ! دەسبەجێ کەوتمەڕێ، لای نیوەڕۆ گەیشتمە کۆشک. تەیموورتاش وەزیری کۆشکیش لەوێ بوو. پەشێوی و توورەیی بەروخساری رەزاشاوە دیار بوو. گوتی: "ئەمیرلەشکر شەیبانیی بەچوارهەزار قشوونەوە

بۆ تەمبێکردنی بەرپێزانی بوویەرئەحمەدی لەشیرازەوە رۆیوە بۆ بوویەرئەحمەد، بەڵام هەموو شەوێ هێرشدەکەنەوە سەر قشوون و، ژمارەیەکی زۆریان کوشتووە و بریندارییش زۆرن، پێویستە بە زووترین کات بکەویتەرێ و بگەیتە نێوچەکە و فریای سەرلشکر شەیبانیی بکەویت. فەرمووی کەی رێدەکەوێ؟ وتم: سەعاتێکی تر دەکەومەرێ. بە پەلە خۆمگەیاندە لۆڕستان. دوو شەووڕۆژی تر جەنگ درێژیکێشا و، ژمارەیەکی زۆری دیکەی قشوونی ئێران تێداچوون. داوای ئاگربەس و کۆبوونەوەم کرد لەگەڵیان. شوکرۆڵلاخانی بوویەرئەحمەدی، ئیمام قولیخانی مەمەسەنی، مەلاقوباد سیسختی، سەرتیپخانی بوویەرئەحمەدی ئامادەبوون چەک دانێن. هەموویان لەگەڵم هاتن بۆ تاران و، تێکەڵاوی حکوومەت و دەسەلاتبوون.

بەمشێوەیە بە هەوڵی دڵسۆزانەی سەردار ئەسعەد بۆ رەزاشا و رژێمەکەی، ئاگری بزاڤی بوویەرئەحمەد کوژایەوە ئەمە لە کاتێکدا ئەگەر سەردار ئەسعەد و بنەماڵەکەی یەکێتییەکی نەتەوەییان پێکبهێنابایە و هەموو هۆز و هێزەکانی کرماشان تاکوو کەنداو (بە زاراوەی لۆڕی کەندالی)، یان یەکخستایە، بە دڵنیاییەوە نەک هەر رژێمی رەزاشای دەسکردی ئینگلیز هەرەسی دەهێنا، بەڵکوو رێککەوتنی (کۆنسرسیۆمی نەوتی ئینگلیز-بەختیاری) یش لەلایەن ئینگلیزەوە بۆ ماوەیەکی کاتیی بەکار نەدەهێنرا و، بەکردەوە دەخرایە بواری جێبەجێکردنەوە و، دەوڵەتی ئینگلیزیش ناچار دەبوو، بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی لە کەنداو، پشتی کورد بگرێ، ببێ بە دەوڵەت. چۆنکە هەروەک لەسەرەوەتر ئاماژەمداپێی، 75% ی نەوتی ئەوکات و ئێستای ئێران، چاوکانییەکەی لە "لۆڕستان" و پارێزگەی "ئیلام"ەوەیە کە لە مێژووی کۆندا نێوی "مادسپێندان" بوو.

مانگێک دوای نەبەردی مێژوویی "تەنگەی تامۆرادی"، فەرمانده و جەنگاوەری ئازا و کەموێنە، کەی لۆراسپی بوویەرئەحمەدی، لە شارۆچکەی مەمەسەنی نێزیکی شیراز، لە پیلانێکی لەپێشدا داڕێژراو، مامەریشە ئاسا، تەقەی لێدەکرێ و، دەکوژرێت. دوای کوژرانی کەی لۆراسپ هێزەکانی بوویەر ئەحمەد، وەک گیانی بێسەریان لێهات و، ئاکامی هەموو شەڕەکانیان کە دواتر لەگەڵ سوپای ئێران کردیان، شکست و ماڵوێرانی و کۆچی زۆرەملێ بوو.

ئەوجا لە بەشی سەرووی رۆژهەڵاتی کوردستانیش، شۆرشەکەی سمکۆی شکاک بەهۆی هێرش و گوشاری سەربازیی رژێمی رەزاشا و رژێمی ترکیا و هەروەها رژێمی دەسکردی عێراقی سەر بە ئینگلیز، بەتەواوەتیی کز ببوو. سمکۆ پەنای بردبووە بەر شاخەکان و، ئەوانەی لەگەڵی مابوون بە پەنجەی دەست دەژمێردران. لە پایزی ساڵی 1930 پیلانی کوشتنی داڕێژرا و، بەناوی گفتوگۆوە بانگکرا بۆ شارۆچکەی شنۆ و، لەلایەن هێزەکانی رژێمی رەزاشاوە درایە بەر دەسرێژی گوللە و کوشتیان. دوای کوژرانی سمکۆ و رازیبوونی هێزی بوویەر ئەحمەد بەوەستاندنی شەڕ، هەموو بزاڤێکی چەکداریی لە رۆژهەڵاتی کوردستان بەتایبەتی و لە ئێران بەگشتیی بنەبڕکرا و، لەلایەن رژێمی رەزاشاوە زەوینە خۆشکرا بۆ سەقامگیرکردنی دەسەڵاتی رژێمی

پاشایەتیی پەهلەویی لە ئێران و، دارشتنی بناخەی رژێمێکی ناسیۆناڵی تایبەت بۆ فارس و سەپاندنی بەسەر گەلانی ئێراندا.

هێژای گۆتنە، بەپێچەوانەی شۆرشە رزگاریخوازانەکەی سمکۆی شکاک، داخوازیی سەرەکیی سەرۆکایەتیی نێوچەی لۆڕستان بە گشتی لەگەڵ رژێمی تاران، بەشدابوونیان بوو لەدەسەلاتی ئێران و، برینەوەی بەشەبووجە بوو لە فرۆشتنی نەوت بۆیان. ئەمەش وەک لە دێرەکانی خوارووتردا دەچینەسەری، ئەم سیاسەتەی سەرۆکایەتیی هۆزی بەختیاری و لۆڕستان نەک هەر سەرینەگرت، بەڵکوو تووشی جێنۆسایدێکی رەگەزی و ئابووری و فەرهەنگی و مێژوویی بەردەوام هاتن و، دوای تێپەڕبوونی سەت ساڵ، بوون بە گەلێکی بێ ناسنامەی لەبیرکراو.

مانگی گەڵاڕێزان (ئەکتۆبەر)ی ساڵی 1933 محەممەد عەلی فرووغی بوو بە سەرۆکوەزیرانی ئێران. محەممەد عەلی فرووغی لە دایکبووی تاران، فەیلەسووف، وەرگێڕ، مێژووزان، نووسەر، دیپلۆمات و رۆژنامەنووس، سەرۆکی شاندی ئێران بوو لە "کۆنفرانسی ئاشتیی پاریس" (Paric Peace Konferance) دوای کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەمی جیهانیی لە رۆژانی 21-18ی مانگی جۆنی ساڵی 1919 لەلایەن دەوڵەتانی براوەی جەنگەوە لە شاری پاریس بەسترا. ئامانجی کۆنفرانسەکە دابەشکردنی خاکی ئیمپراتۆریی عوسمانلی و، دارشتنی قەوارەیەکی سیاسیی تازە بوو لە دوو کیشوەری ئاسیا و ئەفریقا. مەبەستی شاندەکی ئێرانیش ئەوەبوو، دەولەتانی براوەی جەنگ رازی بکەن ئێران دابەش نەکرێ و، ئەو وڵات و خاک و سەرزەوینانەی ئێران، لە سەردەمی رژێمی قاجار، لەلایەن دەولەتانی رووسیا و بریتانیاوە داگیرکراون، یان لە خاکی ئێران دابڕێندراون، بدرێنەوە بە ئێران، وەک دەیان شار و، هەزاران کیلۆمەتر خاکی وڵاتانی ئەرمەنستان و ئۆزبەکستان و تورکمانستان و ئازەربایجان و ئەفغانستان. محەممەد عەلی فرووغی سێ ساڵ دوای دەسبەکاربوونی وەک سەرۆکوەزیران، "فەرهەنگستانی ئێران"ی دامەزراند و، لەم نێوەندەدا دەسکرا بە نووسینی دەستوور و ئەلفوبێی فارسی و کۆکردنەوەی وشە و نووسینی قامووس و، دەرهاویشتنی سەدان وشەی عەرەبی و، هەڵبژاردن و پەسندکردنی سەتان وشەی تازە. هۆنراوەکانی "باوە تاهیر هەمەدانی" لە زاراوەی کوردیی لۆڕییەوە گۆڕدرا بۆ بەزمانی فارسی. چەندین پەرتۆکی چیرۆک و چیرۆکەشیعری وەک "ئارشی کەواندار" و، دارشتنەوە و لە چاپدانی هەزاران بەرگ لە داستانەشیعری "شانامەی فێردەوسی". رێخستنی شانۆگەریی "رۆسەم و زۆراو"ی شانامەی فێردەوسی لە قاوەخانەکانی ئێران، بۆ بردنەسەری هەست و باوەڕی ئێرانپەرستیی. هاوکات لەگەڵ ئەم چالاکییە فەرهەنگییانە، رێ لە خوێندنی هەموو زمانێ گیرا و، زمانی فارسی بوو بەزمانی فەرمیی وڵات. خوێندنگە و زانستگە لە تاران و لە شارەکان دامەزران و، بە زمانی فارسیی پەرتۆک بۆ هەموو بوارێکی خوێندن ئامادەکرا. لە کارەکانی دیکەی محەممەد فرووغی، نووسینی چەن کتێبێکی مێژوویی بوو، لەبارەی مێژووی پاشاکانی ئێران، بە دەسکاری و پێداهەڵدانی زۆرەوە و، بیرۆکەی "مێژووی 2500 ساڵەی پاشایەتیی" لە لایەن رەگەزپەرستانی

فارسەوە لێرەوە سەریهەڵدا. محەممەد فرووغی هەروەها ئاگاداری بارودۆخی ترکیا بوو، پێوەندییەکی نێزیکیشی لە گەڵ مستەفا کەمال (ئەتاترک) سەرۆکی ترکیای تازە هەبوو. لەسەر پێداگریی فرووغی، رەزاشا لە پایزی ساڵی 1934 سەردانی ترکیای کرد و، لە نێزیکەوە لە چۆنێتیی سیاسەتی رەگەزپەرستانەی یەک ئاڵا و یەک نیشتمان و یەکزمان و یەک نەتەوە ئاگاداربوو کە ئەتاترک بناخەی رژێمەکەی لەسەری دانابوو. لەرۆژی چوارشەممە، مانگی دێسەمبەر (بەفرانبار)ی ساڵی 1934 لەسەر داوا و پێشنیازی محەمەد عەلی فرووغی و، دوو زانا و نووسەر و رەگەزپەرستی دیکەی فارس بەناوی سەعی نەفیسی و سەی حەسەن تەقیزادە، رەزاشا ناوی "پرشیا" ی گۆڕی و کردی بە ئێران. داوا لە هەموو دەسگە و ئۆرگانەکانی نێوخۆی وڵات و، باڵوێژخانەی وڵاتان و کۆمەڵەی گەلان کرا، لەمەودوا لەجیاتی ناوی "پرشیا"، وشەی ئێران بەکار بێنن. ئەم ناوگۆڕینەش لەبەر شاردنەوەی رەگەزپەرستیی فارس بوو لەژێر ناوی ئێران و، لەپێناو سیاسەتی تواندنەوەی رەگەز و نەتەوەکانی دیکەی نێو جۆگرافیای سیاسیی ئێران کرا. بە کورتییەکەی دەتوانین بلێین، محەمەد عەلی فرووغی و هاورێبازەکانی، لەلایەنی تیۆری و هزرییەوە بناخەدانەر و دارێژەری رێبازی رژێمەکەی رەزاشا و، ناسیۆناڵیزمی فارس بوون.

هێژای گۆتنە، بۆ ئەم چەن کەسایەتییە نەتەوەپەرستە فارسە گرنگنەبوو ئاستی زانای و خوێندەوارییان چەنێ لە رەزاشا زیاتر و بەرزترێکە، بەڵکوو ئەوەیان بۆ مەبەست و گرنگبوو لەرێگەی رەزاشا و بە پشتگیریکردنی رەزاشا، دەوڵەتێکی ناسیۆناڵی فارس دامەزرێنن و، خاکی چەن گەلێکی دیکەش بخەنە ژێر دەستی خۆیانەوە و، بیکەن بە مولکی هەتاهەتایی خۆیان. بە درێژایی مێژووی پەیدابوونی هۆشیاریی نەتەوەیی گەلان، ئەم دیاردەیە لە نێو کورددا بەپێچەوانەوە بووە و، سەرۆکایەتی و سیاسەتکار و چینی رۆناکبیر و خوێندەواری کورد شانبەشانی داگیرکەران، هەوڵی تووناکردنی گەلی خۆیانداوە و، خزمەتی سەقامگیریی دەسەڵاتی داگیرکەرانیان کردووە.

هاوکات لەگەڵ ئامادەکاری و بەرنامەرێژی و دارشتنی بناخەکانی هەموو ئۆرگان و دەسگەکانی رژێمی ناسیۆناڵی فارس بەسەر گەلانی ئێران و، بەهێزکردن و پەروەردەکردنی سوپای ئێران، سەردار ئەسعەدی وەزیری جەنگ و هۆزی بەختیاریی، دڵخۆش و سەرخۆشی ئەو رێککەوتنە سیاسی و دەسکەوتە ئابوورییە بوون، کە لە گەڵ رەزاشا لەسەری رێککەوتبوون. چۆنکە وەک لە سەرەوە ئامارژەمداپێی، هۆزی بەختیاری و دواتریش هۆزی بوویەرئەحمەد لە فرۆشتنی نەوتی ئێران، بووجەی تایبەتیان بۆ برابووەوە.

لە ماوەی شەش ساڵدا کە سەردار ئەسعەد وەزیری جەنگ بوو، هەموو وەرزێکی پایز، رەزاشا و سەردار ئەسعەد و ژمارەیەک لە کاربەدەستانی رژێم، دەچوون بۆ شاری "گورگان" لە باکووری ئێران بۆ بینینی کێبەرکێی هەسپ سواری و غاردانی هەسپ. لە رۆژی هەینی مانگی گەڵارێزان (نۆڤەمبەر) ی ساڵی 1933 وەک بەرنامەی هەموو ساڵێ، لەلایەن سەردار ئەسعەدەوە خەڵاتەکان بەسەر براوەی بەشدارانی کێبەرکێیەکەدا دابەشکران. لەگەڵ کۆتاییهاتنی کێبەرکێیەکە، سەردار ئەسعەد لەلایەن سەرهەنگ

سوهەیلی سەرۆکی شارەوانیی تاران و، ژمارەیەک پۆلیسی چەکدارەوە دەسبەسەرکرا، بە کەلەبچە و زنجیرەوە بردیان بۆ زیندانی "قەسر"ی تاران. ئەوجا هەڵیانکوتایە سەر ماڵی ژمارەیەک لە سەرۆکهۆزەکانی بەختیاری و بوویەرئەحمەد و لۆڕستان بەگشتیی کە لە تاران دەژیان و، ئەندام پەرلەمان و کاربەدەستبوون، هەموویان گیران و خرانە زیندانەوە. "تەیموور تاش"ی بەرەگەز ترکمانی هەرێمی خۆراسان و، وەزیری کۆشکی رەزاشا، گیرا و لەسێدارەدرا. ئەمەش ئاماژەیەکی ئاشکرابوو کە بزانرێت رەزاشا و راوێژکارانی فارسی، پە تەواوەتیی رێککەوتوون، لەوەبەدوا هەموو پۆست و کورسییەکانی دەسەلات بەدەستی فارسەکانەوە بێت.

دوای چوارمانگ شکەنجە و ئازار، سەردار ئەسعەد لەلایەن دوکتۆرێکی سیخوڕی رەزاشا بەناوی پزیشک ئەحمەدیی، بە دەرزیی ژەهر کوژرا. بە دوایدا دەیان سەرۆکهۆزی دیکەی نێوچەی لۆڕستان لەسێدارەدران، یان خرانە زیندانی هەتاهەتاییەوە. هێرشێکی سەربازیی گەورە کرایە سەر لۆڕستان و، هەزاران دەوار و گوند سووتێندران، دەسدرێژیی کرایە سەر ژنان و دەستکرا بە تاڵانکردنی خشڵوزێڕوزیوی نێوماڵان. شەڕێکی خوێناوی و سەر و ماڵیی لەگەڵ سوپای رەزاشا دەسپێکرد و، بیبی مریرم کوڕە گەورەکەی (عەلیمەردانخان)ی راسپارد فەرماندەیەتیی بەرخۆدانی لۆڕستان بکات.

عەلیمەردانخان لە شەڕەکاندا راستەوخۆ بەشداربوو، لە سەنگەری پێشەوە، بەرەوڕووی هێزەکانی دوژمن دەبووەوە. دەنگی بەرز و شێرانەی، هەوێنی بەرخۆدانی پۆلایینی چەکدارانی لۆڕ بوو. هەموو خەڵکی لۆڕستان، ئازایەتییەکەیان، بە ئازایەتیی بیبی مریەمی دایکی دەشوبهاند. دوای تێپەڕبوونی دوو ساڵ و بەهۆی بۆمبابارانی فڕۆکە و تۆپخانەی ئێرانەوە هەزاران ژن و منداڵ و پیر و لاو تێداچوون، بۆ برینداراەکان هیچ چارەسەرێک نەبوو. شارەکانی لۆڕستان یەک لە دواییەک گیرانەوە. فەرماندەکانی سوپای ئێران ئەمیر ئەحمەدی و شابەختی بە فەرمانی رەزاشا بڕیاری قوڵاچۆکردنی یەکجارەکیی لۆڕستانیان دابوو. بێبەزەییانە کورد وتەنی: "تەڕ و وشکیان پێکەوە دەسووتاند".

داگیرکردنەوەی لۆڕستان و، تێپەڕبوونی زەمان، زۆر لەو بەڵگەنامە و زانیارییانەی شاردەوە سوپای ئێران بە پشتیوانیی لۆجێستیکی سەربازیی ئینگلیز، پاکتاوی رەگەزییان بەرامبەر دانیشتووانی شار و دێی لۆڕستان بەرێوەبرد. لەگەڵ ئەوەشدا جگە لەو دەیان بەڵگەنامانەی لەنێوان فەرماندەکاندا ئاڵوگۆڕ کراون، یان رەزاشایان لە سەرکەوتنەکانیان ئاگادار کردووەتەوە، هەروەها بیرەوەریی دوو خاتوونە گۆرانییبێژی

بەناوبانگی ئێرانی "قەمەر ملووک وەزیری" و "ملووک زەڕابی"، لەگەڵ کتێبی "وڵاتانی سەرسووڕهێنەر و خەڵکانێکی دلۆڤان" -

(Strange Lands and Friendly People) لە نووسینی دادوەری بەناوبانگی ئەمریکا، ویلیام ئۆرڤیڵ داگلاس William Orville Douglas تا رادەیەک گەورەیی کارەساتی قەڵاچۆکردنەکەمان بۆ ئاشکرا دەکەن.

ملووک زەرابی دەڵێ، قەمەر ملووک گێڕایەوە بۆم: "شەوێکیان لە گەڵ "مورتەزاخانی نەیداوود" (مووسیقاژەنی سەردەمی رەزاشا)، لەلایەن سوپاسالار ئەمیر ئەحمەدییەوە بانگێشتکرابووین بۆ ماڵەکەی. زۆربەی ئەندامان و کاربەدەستانی گەورەی دەوڵەت هاتبوون. دوای تەواوبوونی بەرنامەی گۆرانی و مووسیقی، گوڵبارانیانکردم. سوپاسالار ئەمیرئەحمەدی، دەستمی گرت و بردمییە لای کورسییەکەی خۆیەوە و، وتی: لێرە دانیشە، دەستمی ماچکرد، بانگی یەکێ لە بەردەستەکانی کرد و، گوتی: برۆ ئەو خورجینە بهێنابۆم لە لۆڕستانەوە هێناومە! کابرای بەردەست خورجینەکەی هێنا و دایەدەستی میرئەحمەدییەوە، دەستیکرد بە نێو خورجینەکەدا و جووتێ گووارەی دەرهێنا و وتی: ئەمە بۆ تۆیە، پێشکێشتبێت! گووارەی گوێی چەپی کردە گوێم، بەڵام نەیتوانی گووارەکەی دیکە بکاتە گوێم. بۆیە لەنێو لەپی دەستمی دانا و وتی خۆت بیکەرە گوێت. سوپاسکرد و هاتمەوە سەر کورسییەکەم، تەماشایەکی گووارەکەم کردەوە، بینیم لەختەیەک خوێنی رەش و گۆشتی وشکەبووی پێوەیە، زانیم ئەمە تالانیی نێوچەی لۆڕستانە. بەپەلە ئەو دانەی بە گوێمەوە بوو، دەرمهێنا، پێچامەوە و، بەیانیی زوو بردم بۆ دووکانەکەی "حاجی ئەولحەسەنی لالە، زێڕینگەری بەناوبانگ، دووکانەکەی لە چوارڕێیانی ئەستەمۆڵ دایە، فرۆشتم پێی و، پووڵەکەیم بەخشی بە خەڵکی هەژار و نەدار".

ئەوجا ملووک زەڕابی لە درێژەی گێرانەوەی ئەم بیرەوەرییەی قەمەر ملووک دا دەڵێ: "ماوەیەک بەسەر ئەو باسەدا تێپەڕێ. شەوێکیان "تەیموورتاش" (وەزیری کۆشکی رەزاشا) بانگێشتیکردم بۆ ماڵەکەی خۆی. دەیان کاربەدەست و کەسایەتیی سیاسی و کۆمەلایەتیش لەوێ بوون. دوای تەواوبوونی بەرنامەی نانخواردن و خواردنەوە و مووسیقا و گۆرانی، داواکرا دیارییەکان بکرێنەوە و، بهێرێنە سەر مێز. هەموو لە دەوری مێزەکە کۆبووینەوە و تەماشای دیارییەکانمان کرد. جوانترین و گرانترین دیاریی، جووتێ گووارەی زمڕووتی ئەنتیکە بوو، گوتیان بایی چل هەزار تەمەنە (بۆ ئاگاداریی خوێنەرەوە، ئەو سەردەمە گوندی بچووک بە چەن سەت تمەن و، گوندی گەورە و ئاوەدان و پڕخێروبێریش بە چەن هەزار تمەنێک لە نێوان ئاغا و دەرەبەگەکاندا کرێن و فرۆشتنی پێدەکرا ن.). بیری گێرانەوەکەی قەمەر ملووک کەوتمەوە، پرسیم لە کوێ کڕدراوە؟ وتیان خزمێکی نێزیکی تەیموورتاش لە زێڕینگەرییەکەی حاجی ئەولحەسەنی لالە کڕیویەتی بە چل هەزارتمەن....!.

بیرەوەریی ئەم دوو خاتوونە هونەرمەندە ئێرانییە لە رۆژنامەی: (اطلاعات، سە شنبە دهم تیرماه 1354 شمسی، ص20 بە نقل از کتاب آوای مهر، یادواره قمرالملوک وزیری 1373 شمسی، ص 238) وەرگیراوە!

هەروەها ڤیلیام داگلاس وەک لەسەرەوە ئاماژەمکرد بەناوی کتێبەکەی، ماوەیەک دوای جێنۆسایدی لوڕستان، سەردانی گوندەکانی لوڕستان دەکا و، ئەنجامی گەڕان و لێکۆڵینەوە و دیمانەکانی لە پەرتۆکی (Strange Lands and Friendly People) دەنووسێ و، بەزمانی ئینگلیزیی لە ئەورووپا و ئەمریکا بڵاوی دەکاتەوە. ڤیلیام داگلاس دەڵێ: "ئەوی رژێمی ئێران بەرامبەر خەڵکی لوڕستان ئەنجامیداوە، بە تەواوەتیی سیاسەتی قڕکردنی هێزیکی داگیرکەر بەرامبەر وڵات و گەلێکی داگیرکراوە. سوپای ئێران دوای داگیرکردنی شارەکان، سیاسەتی کۆچوڕەوی زۆرەملێی بەرامبەر خەڵکی لوڕستان پێڕەوکردووە، بەهۆی بۆمبابارانەوە هەزاران کەس تێداچوون و، گوندەکانیان سووتێندراون. پیاوێکی لوڕ گێرایەوە بۆم، فەرماندەکان لەنێوان خۆیاندا گرەویان دەکرد کاتێ پیاوان و لاوانی لوڕ بە شمشێر سەردەبڕن، کامیان بە جەستەی بێسەرەوە چەن هەنگاو زیاتر هەڵدێن!؟ پیاوێکی سەوزەی کەتەی باڵابەرز، خەڵکی گوندێکی لوڕستان گێڕایەوە بۆم: "بەیانیی زوو بە حیلە و رمەڕمی پێی هەسپ و قیڕەقیڕ و زنازنای سەربازەکان لەنێو دەوار و رەشماڵ هاتینە دەرەوە، ژمارەیەکی زۆر سەرباز بەرەو ئێمە دەهاتن. لە هەسپەکانیان دابەزین. دەسیانکرد بە تەقەکردن، بەچاوی خۆم بینیم چەندین پیاو و منداڵی ساوا و بچووکیان کوشت، پیر و لاو و منداڵیان دەکوشت، بەزەییان بە کەس نەدەهات. قیژە و زریکە و هاواری ئەو خەڵکە بەستەزمانە، فەرماندە و سەربازەکانی هێندەیتر هار کردبوو. هاوژینم لە پەنای بەردێکی بچووکدا خۆی کۆمکردبوو، سەربازەکان بەرەولای چوون، منیش خۆمگەیاندەلای و، خەنجێرەکەم دەرهێنا و، بەسەرییەوە وەستام. سەربازەکان تەقەیان لێکردین. گوللەم بەرکەوت و هۆشم لەخۆم نەما. کاتێ هاتمەوە سەر هۆش، دیتم کوژراوە، خوێنی گەش و گەرمی هاوژینم دەڕژایە سەر سینگم. دەیان لاشەی ژن و پیاو و منداڵ لەو نێوەدا کەوتبوون. سوپای ئێران شوێنەکەیان بەجێ هێشتبوو، دیارە چووبوون بۆ قەلاچۆکردنی گوند و خەڵکی دیکە. هەستامە سەرپێ هێزی رۆیشتنم نەبوو. خۆمگەیاندە سەرکانی و، برینەکانم شۆرد. دوو شەوی تەواو لەبەر ئازار و خوێنلەبەرچوونم، هێزی رۆیشتنم نەبوو. چەن پیاوێکی خەڵکی گوندەکەمان توانیبوویان خۆیان رزگاربکەن، هاتنەوە، بڕیارماندا لاشەی کوژراوەکان بنێژین. لەماوەی دوو رۆژدا داڵ و لاشخۆر و دڕندەی کێوی لاشەی زۆر لە کوژراوەکانیان تێکدابوو. جگە لەم چەن کەسە، کەس بە زیندوویی دەرنەچوو. هەموو خەڵکی گوندەکەمان کوژران.

سوپای ئێران، دەیانهەزار مەڕ و بزن و گا و هەسپی گوندەکانیان لەگەڵ خۆیان برد، هەرچی خشڵ و زێڕ و زیو و نەقدینە و مافوور و کەلوپەلی نێومالانە، لەلایەن سەرباز و فەرماندەکانی سوپای ئێرانەوە تالانکران..... ".

دوای داگیرکردنی لوڕستان، حوکمڕانیی بنەماڵەی بیبی مریەمی بەختیاری و خۆبەڕێوەبەرێتیی نێوچەی لوڕستان، پاش زیاتر لە نیوسەدە هەرەسیهێنا و، چرای بەختی بەختیاری و هیوا و ئاواتی خۆییبوونی لوڕستان بۆ هەمیشە کوژایەوە. عەلیمەردانخان کوڕەکەی بیبی مریەم، لە دوا نەبەردی لە شارۆچکەی

"سپیدەشت"ی سەر بە شاری خۆرمۆوە، لە مانگی ڕەشەممەی ساڵی 1934 گیرا و، ساڵێک دواتر، لە ڕۆژی چوارشەممەی مانگی مارچی 1935 لە تاران لەسێدارەدرا. لەسێدارەدرانی عەلیمەردانخان، هێندەیدیکە کاریگەریی تاڵ و دڵتەزێنی کردە سەر خەڵک. شین و ماتەم سەرتاسەری لۆڕستانی گرتەوە. شاعیر و هونەرمەندانی ئەوکات و ئێستاش لە بارەی شێرعەلیمەردانخان و ئازایەتی و هێرشی شێرئاسای بۆ سەر هێزەکانی سوپای ئێران شیعریان نووسیوە و سروود و گۆرانییان بۆ زیندووراگرتنی ناوەکەی خوێندووە.

دوای داگیرکردنەوەی لۆڕستان، ڕەزاشا بە دەرکردنی ڕاگەیەندراوەیەک لێبوردنی گشتی دەرکرد و، لە رادیۆی تاران و، هەروەها لە گۆڤاری "پەهلەوی" ژمارە (28 ل 5) لەمانگی ئاپریلی ساڵی 1935, هەروەها دواتریش لە ئەرشیڤی سەرلشکر محەممەد شابەختی لە لاپەڕە (18) دا بڵاوکرایەوە. ڕەزاشا لە ڕاگەیەندراوەکەدا دەڵێ: "تەواوی هۆز و عەشیرەتەکانی لۆڕستان، هاووڵاتی ئێران و بە رۆڵەی ئازا و بە جەرگی ئێرانی نیشتمان ئەژماردەکرێن. ئێمە گەوجی و تاوانەکانیان ناگرینە بەرچاو و، لێبوردنی گشتی رادەگەیەنین".

دوومانگ دوای لەنێوبردنی هێزی چەکداری لۆڕستان و کوشتنی هەزاران مرۆڤی سڤیل و تێکشکانی ڤین و ورەی خەڵکی لۆڕستان و، دوای ئەو سووکایەتیپێکردنە ڕەزاشا بە خەڵکی لۆرستانی کرد، ئەوجا لە مانگی جۆزەردان (June) ی هەر ئەو ساڵە، (1935) سەردانی لۆرستان و سنە و کرماشانی کرد. لە سەردانیدا بۆ لۆرستان، چووە شاری خۆرمۆوە (خرم ئاباد). سەرۆک و گەورەکانی هۆزی "بێرانوەن" و سەرۆکهۆزەکانی دیکە پێشوازییان لە ڕەزاشا کرد. ئەویش دڵنیایکردن گیان و ماڵیان لەسایی سوپا و رژێمی ئێراندا پاریزراو دەبێت....!

بیبی مریەم ڕۆشنبیر و کەسایەتیی ناودار و فەرماندەی ئازا و دلێر، دەسبەسەر کرا و، لە خەمی لەدەسدانی کوڕەکەی و لە خەمی کوژرانی گەورەکانی بنەماڵە و حەشیمەت و گەلەکەی، لە خەمی لەدەسچوونی دەسەڵات و ناوبانگی هۆزی بەختیاریی، لە ساڵی 1938ی زایینیی لە شاری ئەسفەهان کۆچیدواییکرد. مێژوونووسانی کۆن و تازەی فارس هەرچییەکیان لەبارەی بنەماڵەی سانانی بەختیارییەوە نووسیوە، هەر هەموویان پەسن و ستایشی ئەم بنەماڵەیە دەکەن، گیان و ژیانی خۆیان و هۆزەکەیان کردە قوربانی بەهێزبوون و سەقامگیربوونی جۆگرافیای سیاسیی ئێران. لە راستیشدا هەر وابووە و، بەبێ پشتگیریکردنی خانانی بەختیاریی کە سەردەمانێک ئەسفەهان و ئیلام و کرماشان تا کەنداویان بە دەستبوو، رژێمی ناسیۆناڵی فارس لە ئێران سەقامگیر نەدەبوو. لێرەدا خستنەڕووی کورتەیەک لە مێژووی دەسەلات و ناوبانگی بەختیاریی لە سەدەکانی رابردوو، رۆناکیی زیاتر دەخاتە سەر بابەتەکەمان، کە بزانین چلۆن ئەم بنەماڵە کوردە گەورە و خاوەندەسەلاتە، بەدەستی خۆیان، نەک هەر هۆکاربوون لە قەلاچۆکردنی هۆزی خۆیان و نێوچەی لۆڕستان بەگشتیی، بەڵکوو رۆڵی گەورەیان گێرا لە سڕینەوەی ناسنامەی نەتەوەیی ئەو بەشانەی خوارووی کوردستان!

زیاتر لە چوارسەدە لەمەوبەر، هۆزی بەختیاریی لە سەردەمی سەفەوییەکان و نادرشای هەوشار لە نێوچەکە خاوەندەسەلات بوون. "عەلیمەردانخانی یەکەم" لەلایەن نادرشای بەرەگەز کوردەوە کرا بە فەرماندەی سوپای "عێراقی عەجەم" کە ژمارەی 50000 (پەنجاهەزار) چەکدار بوو. (هێژای گۆتنە"عێراقی عەجەم" بریتیبوو لە زنجیرەچیای زاگرۆس لە کرماشانەوە تاکوو کەنداو، لە گەڵ هەرێمەکانی هەمەدان و کاشان و قەزوێن و قۆم و، چیاکانی ئەلبۆرز لە باکووری تاران). هۆزەکانی لوڕستان و کرماشان و ئیلام و بوویەرئەحمەد لە ژێر فەرماندەیەتیی عەلیمەردانخان لەسەردەمی نادرشا، لە داگیرکردنی هێندستان و، لە تەواوی جەنگەکانی قەفقازیا و قەندهار و گەلێ شوێنیتر دەوری سەرکییانگێرا. دوای تێرۆری نادرشا لەلایەن کوردەکانی خۆراسانەوە، عەلیمەردانخان زۆربەی نێوچەکانی ئێرانی خستەژێر دەستییەوە و، "کەریمخانی زەند"یکرد بە فەرماندەی هەموو سوپاکەی. دوای رووخانی حکوومەتەکەی کەریمخانی زەند کە ماوەی 26 ساڵ هەموو ئێران و کوردستان و بەشێ لەعێراقیش لە ژێردەسەڵاتیدا بوو، هۆزەکانی لوڕستان و بەختیاریی، بزووتنەوەیەکی گەورەیان لە دژی هێزەکانی ئاغامحەمەدخانی قاجاڕی بەرەگەز "مەغۆل" دەسپێکرد. لەسەردەمی حکوومەتی محەمەدعەلیشای قاجاڕ، هێزەکانی لوڕستان بە سەرۆکایەتیی "سەردار ئەسعەد" نەوەی عەلیمەردانخانی یەکەم، لە مانگی جۆنی ساڵی 1909 شاری تارانیان داگیرکرد و محەمەد عەلیشای قاجاڕ هەڵات و پەنایبردە بەر باڵوێژخانەی رووسیا و لە دەسەلات دوورخرایەوە و نێردرا بۆ رووسیا، هەرێمەکانی ئەسفەهان و کرماشان و هەمەدان و ئیلام و هەموو لوڕستان تا کەنداو کەوتەوە دەستی هۆزی بەختیارییەوە. دوای سەرکەوتنی شۆرشی نوێخوازیی (انقلاب مشروطه)، جافرقولیخانی بەختیاریی لەگەڵ دەستەیەک لە کەسایەتییە گەورەکانی ئێران، حکوومەتێکی کاتییان پێکهێنا بۆ بەڕێوەبردنی ئێران. جافرقولیخان هەروەها پێداگرییکرد بۆ لەسێدارەدانی ئایەتۆڵلا شێخ فەزلۆڵلا نووری کە دژی "شۆرشی نوێخوازیی" بوو. دوای هەڵاتنی محەمەدعەلیشا، کوڕەکەی بەناوی ئەحمەدشا هێنرایە سەر تەختی پاشایەتیی. لە شارەکانی "ئەردەوێڵ" و "زەنگان" و "خالخال" و "ئەهەر" و چەن مەڵبەندێکی دیکەی ترکنشینی ئازەربایجان، بەهاندانی مەلاکان، ناڕەزایەتییەکی جەماوەریی لەدژی شۆرشی نوێخوازیی هەڵگیرسا. خەلک دەسەڵاتی شارەکانیان گرتەدەست و، حکوومەتی تاران داوای لە سەردار ئەسعەد (جافرقولیخان) کرد بەرەو ئازەربایجان قشوون بخاتەڕێ. چەندین هەزار چەکداری بەختیاری و قەزاق بەفەرماندەیەتیی جافرقولیخان چوون بۆ داگیرکردنەوەی شارەکانی ئازەربایجان. لە ماوەی نۆمانگدا شەڕ و پشێویی ئەو هەرێمەیان کوژاندەوە و، 120 کەس لە سەرۆکهۆزەکانی ئازەربایجانی دەسبەسەر کرد، نیوەیان لە ئەردەوێڵ زیندانیکران و نیوەکەی دیکەشی هێنا بۆ تاران. جافرقولیخان هەروەها لەگەڵ هێزەکەی چوون بۆ تەورێز و لەگەڵ سەتارخان و باقرخان دوو سەرکردەی بەناوبانگی شۆرشی نوێخوازیی بەرەوڕوو بووەوە و، دوای چەن رۆژ شەڕ و پێکدادان، شاری تەورێزی گرت و، هەردوو سەرکردەکەشی دەسبەسەر کرد و، هێزی چەکداری تەورێزی بێچەک کرد. جافرقولیخان دوای ئەم زنجیرە سەرکەوتنانە

بەرەو تاران گەڕایەوە و، لەلایەن دەیانهەزار خەڵکی دانیشتووی پێتەختەوە بە هۆتافکێشان و درۆشمی بژی ئێران و بژی سەردار ئەسعەد و بژی هێزی بەختیاریی، پێشوازیی گەورەی لێکرا.

لە پاداشی ئەم سەرکەوتنانەی هۆزی بەختیاری لەپێناو سەقامگیرکردنی دەسەلاتی سیاسیی رژێمی تاران ئەنجامیاندا و بە خوێنی رۆڵەکانی کرماشان و لوڕستان و بوویەرئەحمەد بەگشتی هاتەدی، جافرقولیخان لەمانگی گوڵانی ساڵی **1920** کرا بە پارێزگاری شاری کرمان و ماوەی سێ ساڵ لە بەڕێوەبەریتیی کرمان بەردەوامبوو. جافرقولیخان لەبیرەوەرییەکەیدا دەڵێ: "بەتەمام کۆتایی وەرزی بەهار واز لە حوکمڕانیی کرمان بێنم، چۆنکە حکوومەت مانگی **1200** تمەن دەنێرێ بۆم، ئەم پووڵە زۆر کەمە و بەشم ناکا و، پێویستم بە چوارهەزار تمەنە. لە گیرفانی خۆم و لە دارایی خۆم سەرفی مێوانی و کاروباری دەوڵەت دەکەم. ناتوانم چیدی بە پووڵی خۆم پێداویستی و کاروباری دەوڵەت جێبەجێ بکەم...!".

دوای ئەوە جافرقولیخان، وازی لە دەسەلاتی کرمان هێنا و لەمانگی گوڵانی ساڵی **1923** بەپشتگیریی رەزاشا کرا بە حاکمی خۆراسان، ئەمەش لەڕاستیدا بۆ دوورخستنەوەی زیاتری بوو لە هەرێمی خۆی. دوای دامرکاندنەوەی هەر جۆرە جمووڵێکی چەکداریی دژ بە حکوومەت لەسەرتاسەری ئێران، کاتی ئەوە هاتبوو دەسەڵات و هێزی بەختیارییش لەنێوببرێت. رەزاشا داوای لە جافرقولیخان کرد هەموو هۆزەکان لە کوردستان و لە ئێران، لە سەرەتاشەوە هۆزی بەختیاریی چەک بکرێن و، چەک لەنێو خەڵکدا کۆبکرێتەوە و، تەنیا سوپا چەکی پێ بێت. جافرقولیخان فەرمانەکەی جێبەجێکرد و، هەموو سەرۆکهۆزەکانی ناچارکرد چەکدانێن، بەڵام گەورەکانی هۆزی بەختیاریی دژایەتیی بڕیارەکەی جافرقولییان کرد و، بەقسەیاننەکرد و، زۆربەی چەکەکان شاردرانەوە. لە هەرێمی لوڕستان بەگشتیی، خەڵک چەکیان وەک ئامرازێکی پێویست بۆ پارێزگاریی لە بنەماڵە و هۆزی خۆیان و سامان و مەڕوماڵاتیان بەکار دێنا، رژێمی تارانیشیان بە دەسەلاتێکی بیانی دەزانی، لەبەر ئەوە نەچوونە ژێرباری بڕیارەکە و، چەکەکانیان شاردەوە.

ئاکامی ئەم هەموو خزمەتکردنە بێسنوورەی هۆزی گەورەی بەختیاری لەپێناو ئێراندا کردیان، وەک لەسەرەوە ئاماژەمداپێی، جگە لە ماڵوێرانی و جێنۆساید و تالانکردنی کانزای لوڕستان، لە هەمووی گرنگتر سڕینەوەی ناسنامەی نەتەوەیی هەرێمی لوڕستان، چ بەرهەم و دەسکەوتێکی دیکەی نەبوو. خانانی بەختیاریی لەکرماشانەوە تا کەنداو و بووشار (بوشهر) لە بندەسەڵاتیاندا بوو. حەشیمەتی ناوچەکەیان لەگەڵبوو، کەچی جافرقولیخانی بەختیاریی گلەیی لە حکوومەتی تاران دەکات مووچەی کەمیان بڕیوەتەوە بۆی و، بەشی ناکات!! ئەگەر تەنانەت زانا و نیشتمانپەروەر و مێژوونووسی مەزنی کورد شەرەفخانی بەدلیسی لە "شەرەفنامە" دا باسی رەچەڵەکی راستینەی هۆزی بەختیاریی نەکردایەبۆمان، دیسان دڵنیادەبووین کە ئەمانە کوردن و، هیچ گەل و هۆز و نەتەوەیەکی سەر خڕۆکی زەوین جگە لە کورد هێند خۆبەکەمزان و گێل و نەزان نەبووە و نییە شەیدای نۆکەرایەتیکردنی میر و دەسەلاتدارانی دەر و دراوسێی خۆی بێ و، بەدەستی خۆی، میر و بکوژ و سەربڕ بۆ خۆی بخولقێنێت.

پووڵپەرستی و تەسکبینی و خۆپەرستی و دەسەڵاتپەرستی و خیانەتکاریی سەرۆکهۆزی بەختیاریی، زەوینەیەکی گەورەی مێژوویی رەخساند بۆ داڕێژەرانی دەوڵەتی ناسیۆناڵی فارس، جێنۆسایدێکی بەربڵاو و هەمەچەشنەی ئابووری و فەرهەنگی و تالانکردنی کانزا و سامان و، مێژوو و زمان و کەلەپوور و شوێنەواری مێژوویی بەرامبەر ئەو هەرێمە گرنگەی کوردستان پێڕەو بکەن. لەماوەی سەت ساڵدا سیاسەتی رەگەزپەرستانەی فارس بەرادەیەکی وا کاریکردووەتە سەر لۆڕستان، تووشی لەبیر چوونەوەی مێژووی و رەگەزیی هاتووە. کولتوور و زمان و مێژووی خۆیان لەبیر چووەتەوە و، ئیمڕۆکە بەسووکایەتیدەزانن بەکورد نێوببرێن و، شانازییەوە بۆیان رەگەز و زمان و مێژوویان هاوبەشی فارس بێت.

لە رۆژی ئیمڕۆدا کە لە یەکەم چارەکە سەدەی (21) دا دەژین، لە پارچە و هەرێمەکانی نێوەراست و سەرووی کوردستانیش بارودۆخی کورد جیاوازییەکی ئەوتۆی لە گەڵ لۆڕستانی لەدەستچوو نییە. خەباتی خوێناوی و پڕکارەساتی هاوچەرخی کورد زیاتر لە 130 ساڵە لە بەشەکانی نێوەراست و باکووری کوردستان درێژەی هەیە. دوای ئەم مێژووە دوورودرێژە بێئەنجامە، کوردی هەر بەشێکی کوردستان خۆی بە هاووڵاتیی رژێم و گەلی داگیرکەری بەشەکەی خۆیدەزانێ. سۆز و خۆشەویستی و هەستی هاوبەشی لەگەڵ فارس و ترک وعەرەبدا هەیە، نەک لەگەڵ کوردی هاوڕەگەز و هاوخوێن و هاومێژوو و هاوچارەنووسی پارچەکانی دیکەی کوردستان. سیاسەتی جێنۆسایدی فەرهەنگیی داگیرکەرانی کوردستان لەسەر کورد، چەن کاریگەریی دانابێت، سەد هێندە سیاسەتکار و چینی بەنێو رۆشنبیر و رێکخراوەی سیاسیی کوردیی رۆڵیگێراوە لە چەسپاندنی ناسنامەی گەل و جۆگرافیای سیاسیی داگیرکەران بەسەر نەتەوەی خۆیدا.

گەر بیری سەربەخۆیی کوردستان هەر ئاوا بێخاوەن بێ و، حەشیمەتی کوردستان هەروا ناهۆشیار بن، سیاسەتکارانی خۆپەرست و دەسەلاتخواز و کورتبینی کورد، بەردەوامبن لە هەرزانفرۆشکردنی کوردستان و لەپێناو بەرژەوەندیی خۆیاندا تۆوی ژەهراوی و کوشندەی عێراقچێتی و ئێرانچێتی و سووریا و ترکچێتیی لەمێشکی تاکی کورددا بڵاوبکەنەوە، دەبێ دڵنیابین ئەوی سەت ساڵ لەمەوبەر بەسەر لۆڕستان و بەشێکی گەورەی خاکی نیشتماندا هات، لە داهاتوویەکی نەزۆر دووردا کورد بەدەستی خۆی، جێنۆسایدی ناسنامە و هەبوون و زمان و سەرتاسەری نیشتمانی خۆیدەکات.

"ژێدەر"

(1*)- ئەحمەد قەوام ناسراو بە "قەوامولسەڵتەنە"، ساڵی 1873 لە تاران هاتووەتە دنیا و لە مانگی ئەگۆستی ساڵی 1955 لە تاران مردووە. ئەحمەد قەوام، دووجار لە کۆتاییەکانی حکوومەتی قاجارڕ و سێ جاریش لە سەردەمی رژێمی حەمەڕەزاشا، سەرۆکوەزیرانی ئێران بوو. یاسازان و سیاسەتکارێکی شارەزا و زیرەک بوو، دەستووری شۆرشی نوێخوازیی لەلایەن ئەحمەد قەوامەوە نووسرا و، دوای پەسندکردنی لەلایەن دەستەی سەرۆکایەتیی شۆرشەوە، "موزەفەردینشای قاجارڕ" دەستوورەکەی واژۆ و مۆر کرد. دامەزرانی کۆماری کوردستان بە سەرۆکایەتیی پێشەوا قازی و کۆماری ئازەربایجان بە سەرۆکایەتیی جافر پیشەوەری لە سەردەمی سەرۆکوەزیران ئەحمەد قەوام لە ساڵی 1946 روویاندا. جەنگی دنیاگری دووەم لە ساڵی 1945 کۆتایی هاتبوو، رەزاشا لەسەر تەخت لابرا و لەلایەن ئینگلیزەوە دوورخرایەوە بۆ باشووری ئەفریقا و کوڕە گەورەکەی (حەمەڕەزا) ماوەی کەمتر لە ساڵێک بوو، ئینگلیز لەسەر تەختی پاشایەتیی دایناببوو. هێزەکانی یەکێتیی سۆڤێت لە باکووری ئێران و بەشێ لە خاکی رۆژهەڵاتی کوردستان مابوونەوە و ئەمەش بەدڵی ئینگلیز و ئەمریکا و وڵاتانی رۆژاوا نەبوو، دەیانگوت: رووسیا بەتەمایە ئەو هەرێمانە بخاتە سەر خاکی خۆی.

بۆ ناچارکردنی سۆڤێت، ئەمریکا و ئینگلیز هێزەکانیان لە ئێران کشاندەوە. هاوکات. قەوامولسەڵتەنە بە نەخشەی ئینگلیز، چوو بۆ مۆسکۆ و رێککەوتنێکی ساختەی لەگەڵ ستالین مۆرکرد و، سەرزارەکی هەڵێنجانی هەموو نەوتی باکووری ئێرانی دایە. مەرجی رێککەوتنەکەشی بەستەوە بە بردنە دەرەوەی هێزەکانی سۆڤێت و وازهێنانی سۆڤێت لە پشتگیریکردنی دوو کۆمارەکەی کوردستان و ئازەربایجان. ستالین قبوڵیکرد و داخوازییەکانی قەوامولسەڵتەنەی جێبەجێکرد. دوای داگیرکردنەوەی کوردستان و ئازەربایجان لەلایەن هێزەکانی ئێران، ئەوجا قەوامولسەڵتەنە لە سەرۆکوەزیرانی لابرا و، دەوڵەتی تازە بە ستالینی راگەیاند نێوەرۆکی رێککەوتنامەکەیان قبووڵ نییە و، بەزیانی بەرژەوەندیی ئێرانی دەزانن. حەمەڕەزاشا هەر ئەوکات لەبارەی قەوامولسەڵتەنەوە لێدوانیدا و، گوتی: "حەزرەتی ئەشرەف ئەحمەد قەوام، لە بەرامبەر کۆمۆنیزمدا شوورەیەکی بەهێز و پۆڵایینە".

(2*)- "ئێدمۆند ئایرۆنساید Edmund Ironside (1880-1959) ژنەڕاڵی سوپای ئینگلیز و، داڕێژەری سەرەکیی کودەتای ساڵی 1920 دژ بە ئەحمەدشای قاجارڕ بوو. بڕیاری کۆتایی کودەتا لەلایەن لۆرد رێدینگ جێگری سەرۆکی حکوومەتی ئینگلیز-هێند و سەرۆکوەزیرانی بریتانیا، ڤێنستۆن چەرچڵ" ەوە درا. جێبەجێکەری کودەتا "رەزاخان میرپێنج"، (رەزاشا) و، ئایەتۆڵڵا سەی زیائەدین تەباتەبایی بوون.

(3*)- لەساڵی 1919 دا سمکۆی شکاک، یەکێ لە نێزیکترین راوێژکارەکانی خۆی بەناوی "سەید تەها شەمدینان" نارد بۆ بەغدا بۆ ئەوەی لەگەڵ "ڤێڵسن" گەورە بەرپرسیاری بریتانیا گفتووگۆ بکات لەبارەی پرسی دامەزراندنی دەولەتی سەربەخۆی کوردستان. کاربەدەستەکەی ئینگلیز دژایەتیی بۆچوونەکەی دەکا و، دەڵێ بریتانیا دژی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردییە. جارێکیتر و لە مانگی خەرمانانی ساڵی 1921

سمکۆی شکاک لە شارۆچکەی "شنۆ"، لەگەڵ کاربەدەستێکی دیکەی بریتاینا بە ناوی "کاکس" کۆدەبێتەوە و، داوای پشتگیریکردنی بریتانیا دەکات بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی. دیدار و کۆبوونەوەکانی سمکۆ لە گەڵ "کاکس" چەندین جاریتر لە دیوەخانی "بابەکر ئاغای پشتدەر" بەردەوامدەبێ. سمکۆی شکاک لە یەکێ لەو کۆبوونەوانەیدا دەڵێ: "ئەمن و سەی تەها بەڵێنتاندەدەینێ، ئەگەر دەوڵەتی بریتانیا چەکوچۆڵی پێویستمان بداتێ و، بەڵێنمان پێبدەن پشتیوانیی لە دامەزرانی دەوڵەتی کوردی دەکەن، ئێمە ترکە رەگەزپەرستەکان لە هەموو شارەکانی کوردستانی ترکیا رادەماڵین. لە ئەیالەتی مووسلیش دەریاندەپەڕێنین. ئێمە بەڵێنتان پێدەدەین، شاری "ئەنقەرە" (ئانکارا) شتان بۆ دەگرین. لە بەشی کوردستانی ئێرانیش، هێزەکانی ئێران رادەماڵین و، شاری "سنە" ش لە دەستیان دەر دەهێنین....".

(4*) – وشەی "کەی" نازناوێکی رەسەنی کوردیی رۆژهەلاتە و، لە ئاڤێستا بە"کۆی" هاتووە و، واتای "میر و پاشا" ی هەبووە. هەروەها لە ئاڤێستا نووسراوە "کۆی" نێوی هۆزێکە. وشەی "کەی" لەبنەڕەتدا لە وشەی "کەیوەن" ەوە وەرگیراوە، کە نێوی یەکێ لە حەوت ئەستێرەکەی دراوسێی زەوینە. لە عەرەبی "زحل" و لە ئینگلیزی نێوی "*Saturn*" و لە زمانی فارسی نێوی"کیوان"ە. لە ئەفسانە و میتۆلۆژیای کۆندا ئاسمان حەوت نهۆمە و ئەستێرەی "کەیوەن" یان *Saturn* لە پلەی حەوتەم و لە سەرووی هەموویانەوەیە.

وشەی "کۆی" لە ئاڤێستاوە چووە نێو کۆمەڵگە و کۆشکی میرانەوە و بوو بە نازناوی "پاشای پاشاکان". وەک "کەیکاوس"، کەیقوباد"، کەی لۆراسپ"، "کاوس" (برای کەیخۆسرەو). پاش چەن هەزارساڵێک وشەی "کەی"، بووە بە "کاک" و، "کاکە" و "کاک برا/کابرا" (کاورا) و "کاکە برا"، "کاکەوەیس"، "کەیان"، "کاکەیان"، "کەیبانوو یان کەیوانوو." هەروەها ناوی "کاکەیی"، کە بەشێکن لە یارسانەکان و پێڕەوانی کۆنی ئاینی زەردەشتی و لە باشوور دەژین، هەر لەمەوە هاتووە. وشەی "وەن" بەمانای "وەکیەک" و "وەکوو یەک" ە، ئیمرۆکەش لە کوردستان ئەم ناوە ماوە، وەک ناوی دوو هۆزی گەورەی "سکاوەن" لە لۆڕستان کە فارس کردوویەتی بە "سەگوەن". هەروەها ناوی هۆزی "هەمەوەن" لە باشووری کوردستان، یان هۆزی گەورەی "کاکەوەن" لە کرماشان و لۆڕستان. بەشێکی ئەم هۆزە لەسەر رێباز و ئاینی هەزارنسالەی خۆیان ماون و، بە پێرەوانی ئاینی "یاری" نێودەبرێن.

تەواو.

سەرچاوە:

1- پەرتۆکی "مێژووی دەسەڵاتدارێتیی ئاینیی لەئێران" لاپەڕە (186)، (نووسینی سیروان کاوسی). بۆ خوێندنەوەی لەسەر تۆڕی ئینتەرنێت، بڕوانە ماڵپەڕی "کۆنگرە" (www.kncsite.com)، و ماڵپەڕی "ئەمڕۆ" (www.emrro.com) "کتێبخانەی یەک".

2- پەرتۆکی "کۆبەربەم" (ژمارە 1) "سمکۆی شکاک لەنێوان تانە و توانجی خوێندەواری خۆیی و، رق و بێزاریی داگیرکەرانی کوردستان"، نووسینی: سیروان کاوسی لاپەڕە (64).

3- هۆکارەکانی سەرەکیی راپەڕینەکان لەسەردەمی رەزاشا لە زمانی سەرکۆنسوولی بریتانیا (مانگی رەشەمەی ساڵی 2013 بە زمانی فارسی بڵاوکراوەتەوە).

4- پەرتۆکی "لێکۆڵینەوەی بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتیی هۆزی بوویەرئەحمەد لەنێوان سالانی 1925 بۆ 1963"، نووسینی: سەتار سەدری (بەزمانی فارسی).

5- "ویکیپێدیا"، "ژیاننامەی جافرقولیخانی بەختیاریی" (بە زمانی فارسی).